

Міністерство освіти і науки України
Відокремлений структурний підрозділ «Любешівський технічний фаховий
коледж Луцького національного технічного університету»

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Конспект лекцій

для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр
денної форми навчання

Галузь знань 19 «Архітектура та будівництво»

Спеціальність 192 «Будівництво та цивільна інженерія»

Освітньо-професійна програма «Будівництво та експлуатація будівель
і споруд»

Галузь знань 19 «Архітектура та будівництво»

Спеціальність 192 «Будівництво та цивільна інженерія»

Освітньо-професійна програма «Опорядження будівель і споруд
та будівельний дизайн»

Галузь знань 13 «Механічна інженерія»

Спеціальність 133 «Галузеве машинобудування»

Галузь знань 27 «Транспорт»

Спеціальність 274 «Автомобільний транспорт»

Галузь знань 20 «Аграрні науки та продовольство»

Спеціальність 208 «Агроінженерія»

Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»

Спеціальність 071 «Облік і оподаткування»

Галузь знань 241 «Готельно-ресторанна справа»

Спеціальність 24 «Сфера обслуговування»

Любешів 2023

УДК 008(7)

Д 66

До друку

Голова методичної ради ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»

_____ Герасимик-Чернова Т.П.

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій коледжуБібліотекар _____ М.М. Демих

Затверджено методичною радою ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»
протокол № _____ від «_____» _____ 2023 р.

Рекомендовано до видання на засіданні циклової методичної комісії викладачів соціально-гуманітарних дисциплін, фізичного виховання та захисту України
протокол № _____ від «_____» _____ 2023 р.

Голова циклової методичної комісії _____ Кравчик Л. М.

Укладач: _____ Домальчук С. В., викладач вищої категорії

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ Кравчик Л. М., викладач вищої категорії, голова циклової методичної комісії викладачів соціально-гуманітарних дисциплін, фізичного виховання та захисту України

Культурологія [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр, денної форми навчання / уклад. С.В. Домальчук.– Любешів: ВСП «Любешівський технічний фаховий коледж ЛНТУ, 2023. – 90с.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Культурологія» з метою вивчення та засвоєння основних розділів дисципліни, містить перелік рекомендованої літератури до кожної з тем.

© Домальчук С. В., 2023

ЗМІСТ

Передмова	4
Тема 1. Культура: сутність, структура, функції.....	5-11
Тема 2. Культура Стародавнього Сходу	11-18
Тема 3. Антична культура. Культура Стародавньої Греції.....	19-25
Тема 4. Культура Середньовіччя.....	25-33
Тема 5. Культура Відродження	33-36
Тема 6. Духовна культура епохи Просвітництва	36-42
Тема 7. Європейська культура XIX–XX століття.....	42-46
Тема 8. Культура XX століття. Модернізм як доба у культурі.....	46-52
Тема 9. Культура східних слов'ян	52-56
Тема 10. Культура Київської Русі.....	56-60
Тема 11. Українська культура початку XIV–першої половини XVII століття.....	60-68
Тема 12. Українська культура XVIII– XIX століття	68-79
Тема 13. Українська культура XX століття	80-87
Використані джерела.....	87-89

Передмова

Збереження та примноження духовно-культурних традицій кожного народу є запорукою стабільного суспільного розвитку та невід'ємною частиною цивілізаційного поступу. Сфера культурних надбань сприяє формуванню в особистості широкого світобачення, орієнтованого на загальнолюдські гуманістичні цінності. Аналіз духовних цінностей допоможе визначити рівень розвитку, стан суспільства в конкретний історичний період, оцінити його з морально-якісного боку.

Пропонований конспект лекцій є викладом навчального курсу «Культурологія» і ознайомлює здобувачів освіти з найвагомішими культурними здобутками від первісних часів до наших днів, з'ясовує деякі закономірності світового культурного процесу, основні етапи історичного шляху української культури.

Він передбачає такі завдання: оволодіння основними термінами та поняттями культурології на рівні відтворення та використання в повсякденному житті; набуття навичок та вмінь застосування знань з культурології для визначення лінії особистої поведінки в умовах розмаїття культур.

З метою проблемного засвоєння культурології в кожній темі розроблені: план заняття, запитання для самоконтролю.

Конспект лекцій призначений для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр усіх спеціальностей денної форми навчання.

Тема 1. Культура: сутність, структура, функції.

1.1. Поняття культури. Культурологія – це наука про культуру.

Закономірно виникає питання: а що ж таке культура? Слово **культура** – в лексиконі практично кожної людини. Термін «культура» латинського походження й етимологічно зв'язаний зі словом «культ» (від лат. *cultus* – вшанування богів, предків), тобто те, що кличе до вершини, підносить людину. Первісно цей термін означав **обробіток землі відповідно до людських потреб**. З часом він став означати **виховання, освіту, розвиток**. Вперше до наукового обігу поняття «культура» було введене римським політичним діячем, філософом, письменником і оратором **Марком Туллієм Ціцероном** (106 – 43 рр. до н.е.) і пов'язувалося з культурою **розуму**. Починаючи з XVII ст., під культурою стали розуміти рівень розвитку розумових здібностей окремих народів. У своєму сучасному значенні поняття «культура» укорінилось в європейській свідомості, стало надбанням європейської соціальної думки лише з другої половини XVIII ст. Цим поняттям позначались у той час досягнення духовної культури людей, передусім наукові знання, мистецтво, моральна досконалість та взагалі все те, що називали тоді освіченістю. Нині, за оцінками ряду дослідників, існує близько тисячі визначень культури. Всесвітня конференція з культурної політики, проведена під егідою ЮНЕСКО у **1982 р.**, прийняла декларацію, в якій **культура тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій та вірувань**. Культура являє собою якісну оцінку суспільства, кожної людини та її діянь. Під культурою, на противагу «натурі» (природі, природному), розуміють те, що безпосередньо створене людиною, і в цьому значенні – штучне.

Культура не існує поза людиною. Культура, таким чином, є перетвореною людиною природою. Під природою розуміють все те натуральне, що існує за незалежними від людини законами, що виникло саме по собі, саме народилось і саме росте. Природне, отже, не є культурою, котра з'являється внаслідок свідомої цілеспрямованої діяльності людини, її творчості – матеріальної або духовної. Діяльність людини тому можна розглядати як перетворення природного, натурального в культурне, штучне. Природа (жива і нежива) є корінням, фундаментом культури. За всієї своєї своєрідності культура перебуває в органічній єдності з природою. Тому, дбаючи про природу (грунти, води, повітря, флору, фауну), людина дбає про культуру.

Отже, культура не може розвиватися всупереч своїй основі – природі. Але є і зворотна залежність. Олюднена природа дедалі більше потребує культурного ставлення. Як відомо, «культура, коли вона розвивається стихійно, а не спрямовується свідомо ..., залишає після себе пустелю».

Одним із перших, хто наголосив на нерозривному зв'язку природи й культури, був видатний учений, перший президент Української Академії наук Володимир Іванович Вернадський. Він підкреслював необхідність навчитися гармонійному спілкуванню з природою, зберігати рівновагу між нею та культурою.

1.2. Структура культури. Відповідно двом основним сферам людської діяльності існують поняття матеріальної та духовної культури.

Матеріальна культура – це засоби виробництва, житло, предмети домашнього побуту, одяг, засоби транспорту і зв'язку – все те, що є результатом виробничої, матеріальної діяльності людини.

Духовна культура – це пізнання, моральність, виховання та просвіта, включаючи право, філософію, етику, естетику, науку, мистецтво, літературу, міфологію, релігію, тобто сферу свідомості, сферу духовного виробництва.

Але поділ культури на матеріальну і духовну якоюсь мірою умовний, ці сфери культури тісно зв'язані між собою, творіння матеріальної культури не можуть виникнути без участі людської свідомості. Вони є предметним втіленням творчої діяльності людини, її знань, інтелекту, тобто містять духовний компонент. Продукти духовної культури, як правило, мають матеріальне втілення (книги, картини, кінофотомагнітні плівки). Культура є продуктом людської творчості. Якраз через культуру людина відкриває та змінює світ і саму себе.

Культура – складне і багатогранне явище. В залежності від умов розвитку відбувається її конкретизація. Вона має **історичні аспекти**(*наприклад, культура стародавнього світу, середньовічна культура, сучасна культура*). Культура **охоплює різні галузі людського життя**(*матеріальна культура, духовна культура, політична культура, культура праці, культура дозвілля, культура споживання, культура побуту, художня культура, культура мови, культура поведінки*). Є культура колективу, культура особи, індивіда, культура класу (*селянська, буржуазна*), культура суспільства, молодіжна, військова, артистична, релігійна культура. Культура розрізняється **за етнонаціональними і географічно-регіональними ознаками**(*культура Заходу, антична, американська, словенська, українська, німецька культура*). Є культурні епохи (*Відродження, Просвітництво*).

З поняттям «культура» зблизився термін «**цивілізація**» (від латинського кореня «*civitas*» – громадянство, міське населення, громадяни, община). З середини XVIII ст. поняття «цивілізація» вживається для характеристики якісного стану суспільства, маючи на увазі його зрілість. Воно означає загальний рівень культурного розвитку, має значення всього найкращого, що створене людиною. На відміну від культури, поняття «цивілізація» вказує на рівень матеріального, науково-технічного розвитку суспільства, який може сприяти духовній творчості, в результаті чого досягнення цивілізації

трансформуються в культуру, але може і суттєво деформувати духовний розвиток людини.

Природа культури має якісний, а не кількісний характер, тому не може бути «більше» чи «менше» культури: вона або є, або її немає.

Культура як осередок світових досконалостей не поспішає покінчити з минулим. У лабіринтах змін культура може загубитися. Культура – це завжди спадщина, яка залишається на майбутнє. Культура попередніх поколінь – це фундамент, на якому будується сьогодення культура і на якому виростає культура майбутня. Звідси і турбота про збереження та розвиток культурної спадщини. Культура містить пам'ять народу. Через культуру кожне нове покоління, вступаючи в життя, відчуває себе частиною цього народу. Культура виступає єдиним механізмом передачі соціального досвіду від покоління до покоління, від епохи до епохи, від однієї країни до іншої.

1.3. Культура і суспільство. Важливим елементом культури, однією з її підсистем, складовою частиною є **наука**. Уже набув хрестоматійності історичний приклад того, як правителі оберігали науку і вчених. Олександр Македонський брав у свої походи найцінніше, що було в його імперії, – вчених. Під час особливої небезпеки він ховав їх поміж бойових порядків війська, до речі, разом із віслюками – теж стратегічною цінністю. Тоді, власне, і народився крилатий вислів: *«Вчених і віслюків – до купи, у середину війська»*. Вважалося, що втратити військо – лихо, загубити правителя – подвійне лихо, але втратити інтелект держави – катастрофа. Інтелект нації є підвалиною, на якій тримаються і економіка, і господарство, і культура, і суспільство загалом. На значущість інтелекту вказував ще на початку XX ст. В. І. Вернадський, який вбачав порятунок людства в розумі. На увазі мався, насамперед, розум науковий – той згусток людського інтелекту, що здатний виконувати **дві найважливіші соціальні функції**: творити науково-технічний прогрес – основу для

становлення технологічно розвинутої держави, і формувати духовний прогрес – головну умову для становлення цивілізованої країни.

Приклади XX століття показують, що економічне процвітання в основному зв'язане з культурою. Між сферою економіки і сферою культури існує тісний взаємозв'язок. Історія доводить: життєвий рівень будь-якої країни є прямим наслідком рівня освіченості суспільства. Інтелектуально розвинена нація здатна забезпечити себе всім необхідним попри те, яка територія на Землі їй припала. Багата Північ і бідний Південь різняться не земельними просторами і надрами, а культурними запасами. З іншого боку, приклад Японії, Ізраїлю, Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню та деяких інших країн свідчить, що бідність землі, майже повна відсутність природних ресурсів і малість капіталу – не перешкода до економічного процвітання, але лише за тієї умови, що народи цих країн мають більшу культуру і вміють нею розпорядитись, використати знання.

Отже, доки не підніметься духовна культура на національному ґрунті, про ефективну економіку годі вести мову. Дефіцит культури творить матеріальні дефіцити. Для успішного розв'язання економічних і соціальних проблем потрібна, насамперед, духовна революція. У статті «Кінець історії?» американський вчений японського походження Френсіс Фукуяма акцентує увагу ось на чому: «Той, хто хоче збагнути джерело успіхів Японії і західних суспільств, мусить шукати вирішальний чинник цього в духовній сфері, у культурі».

Японці, наприклад, на основі соціологічних досліджень дійшли висновку, що у працівників з низькою загальною культурою низька відповідальність за доручену справу. Тому власники багатьох підприємств для своїх працівників запровадили обов'язкові заняття з історії світової літератури, музики, живопису.

Якщо раніше вважалося, що витoki підвищення продуктивності праці зумовлюються фізичними можливостями робітника, то у сучасному виробництві переваг набув інтелектуальний аспект трудового процесу.

Отже, без культури, поза культурою ні про яке оновлення суспільства не може бути й мови. Лише культура збагачує народ загальнолюдськими надбаннями, залучає людину до творчості, виховує в ній і духовно-моральні, і господарсько-ділові якості.

1.4. Функції культури. Складний і багатоплановий характер культури як суспільно-історичного, явища зумовлює її поліфункціональність.

1. Пізнавальна функція полягає в тому, що культура розкриває перед людиною досягнення людства в історичному пізнанні світу. Через культуру, яка об'єднує в органічну цілісність природничі, технічні й гуманітарні знання, людина пізнає світ і саму себе.

2. Світоглядна функція культури проявляється в тому, що вона синтезує в цілісну і завершену форму всю сукупність чинників духовного світу особи пізнавальних, емоційно – чуттєвих, оцінних, вольових. Світогляд забезпечує органічну цілісність елементів свідомості через сприйняття і розуміння світу не в координатах фізичного простору й часу, а в соціокультурному вимірі.

3. Суть комунікативної функції культури зводиться до передачі історичного досвіду поколінь через механізм культурної спадкоємності та формування на цій основі різноманітних способів і типів спілкування між людьми. Цю функцію культура виконує з допомогою складної знакової (символічної) системи, яка вберігає досвід поколінь в словах, поняттях, формулах науки, обрядах релігії, засобах виробництва, предметах споживання.

4. Оцінно-нормативна функція культури реалізується через систему цінностей і норм, які служать регуляторами суспільних відносин, культурно-духовними орієнтирами на певному етапі розвитку суспільства. Норми у формі моралі,

права, звичаїв, традицій, обрядів, ритуалів служать засобами пристосування цінностей до вимог життя в певному історичному вимірі.

5. Інтегративна функція культури виражається в здатності об'єднувати людей незалежно від їх світоглядної і ідеологічної орієнтації, національної приналежності у певні соціальні спільноти, а народи –в світову цивілізацію.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке культура?
2. Які є підходи до визначення культури?
3. Які головні риси культури?
4. В чому виявляється гуманістичний характер культури?
5. Що таке матеріальна і що таке духовна культура?
6. В чому полягає і як виявляється співвідношення та взаємозв'язок матеріальної і духовної культури?
7. Чому поділ на матеріальну і духовну культуру в якійсь мірі умовний?
8. Назвіть функції культури?

Тема 2. Культура Стародавнього Сходу.

2.1. Значення культури Стародавнього Сходу для людської цивілізації.

Історія світової культури – це скарбниця мудрості та досвіду, надбаних людством протягом тисячоліть. Великий внесок у культуру всього людства зробив Стародавній Схід. Так прийнято називати давні класові суспільства на великому терені Азії та Африки. Тут починалася людська цивілізація, виникла державність. Не лише античність, а й Середньовіччя та Новий час успадкували від давньо–східних цивілізацій багато відкриттів у астрономії, математиці, механіці та географії, блискучих досягнень у медицині та архітектурі.

Характерною рисою культур Сходу, монументального мистецтва Вавилону, Єгипту, Ассирії був теоцентризм, прославлення божественності необмеженої влади царів і фараонів, грізної могутності богів, підлеглість особистості державі,

монументальність, символічність, декоративність. У цьому районі жили народи різного походження. Вони воювали між собою, причому переможці, як правило, руйнували храми, фортеці та міста переможених. Так загинуло багато великих творінь мистецтва.

Історія Стародавнього Сходу бере початок від виникнення найдавніших цивілізацій у Месопотамії та Єгипті (IV–III тис. до н.е.), в Індії (III–II тис. до н.е.) та Китаї (II тис. до н.е.). За даними сучасної науки перші цивілізації виникли у Месопотамії та Єгипті. Яка з них з'явилась раніше, ще остаточно не встановлено, але різниця в їх зародженні не дуже велика.

За своїм місцем у світовій культурі виділяється така країна Стародавнього Сходу, як Месопотамія. В перекладі з грецької це словобуквально означає «**Межиріччя**» (mesos– середній ipotamos– річка). Так називали стародавні греки душну і багнисту долину, створену наносами двох великих азіатських річок – Тигру і Євфрату (Дворіччя). У Дворіччі змінювались один за одним різні державні утворення, в тому числі Шумер, Аккад, Північна Месопотамія, Вавилонія, Ассирія, Іран.

В IV–III тис. до н.е. тут виникла і утвердилась висока культура. Сільське господарство цих країн було засноване на іригації (зрошенні).

Жителі Месопотамії, шумери, винайшли гончарний круг та бронзу. Пам'ятки свідчать, що шумери використовували вози та тягло, бознали вже колесо – винахід. Близько 2400 р. до н.е. вони вперше у світі виготовили кольорове скло. На високому рівні в них знаходилось ювелірне мистецтво. В Шумері, який знаходився у південній частині Месопотамії біля гирла Тигру та Євфрату, набувала розвитку торгівля. Шумери торгували продуктами, тканинами, обмінюючи їх на деревину, каміння та метали.

Близько 2300 р. до н.е. правитель Месопотамії Саргон Древній («цар чотирьох сторін світу», як він сам себе величав) створив першу в історії постійну професійну армію, яка налічувала 5400 воїнів і залежала тільки від милості царя.

Почала будуватись і функціонувати у загальнодержавному масштабі зрошувальна система. Була запроваджена єдина система мір і ваг. Царювання Саргона Древнього було примітне будівництвом монументальних культових споруд. Приблизно у 2000 р. до н.е. була створена арифметика. В її основі лежала певна система ліку. Це стало важливим винаходом в історії людства. Одним із досягнень месопотамської культури є місячно-сонячний календар. Близько 2500 р. до н.е. шумерські чиновники почали точно і докладно вести облік часу за днями, місяцями й роками. Також із Месопотамії у сучасну культуру прийшов семиденний тиждень, запроваджений близько 700 р. до н.е. Шумери винайшли такий напій, як пиво. Як свідчать глиняні таблички, вони варили з ячменю 19 сортів пива. Месопотамію можна вважати батьківщиною писемності, широке розповсюдження якої припадає на період близько 3000 р. до н.е. Різновидом ідеографії була клинописна писемність шумерів. Це писемність, знаки якої складались з клиноподібних рисочок. Вони вичавлювались на сирій глині. Таблички з цієї глини були міцними. Вони обпалювались в гончарних печах, завдяки чому збереглися до наших днів. Шумерський клинопис був розшифрований у XIX ст. Він містить перші печатки історичних оповідей. У музеях та наукових закладах зберігається нині понад півтора мільйона клинописних текстів.

Шумери створили перші в людській історії поеми – про «Золотий вік», написали перші елегії. Вони є авторами найдавніших у світі медичних книг – збірників рецептів. Шумери розробили і записали перший календар землероба, залишили перші дані про захисні насадження.

В столиці Ассирії – Ніневії – знаходилась найдавніша у світі бібліотека, відкрита археологами у 1853 р. Її володарем і засновником був один з останніх ассирійських царів Ашшурбанапал. Вперше в історії людства було створене величезне книгосховище. Воно поміщало понад 20 тисяч «книг» у вигляді глиняних табличок з усіх відомих у той час галузей знань. Ці «книги» були

підібрані та розкладені за розділами, в залежності від змісту. Був створений перший у світі бібліотечний каталог.

Близько 3000 р. до н.е. на території Месопотамії виникли перші міста_держави. Серед них виділялось місто Вавилон, що знаходилось на лівому березі Євфрату, на перехресті торговельних шляхів. Назва міста походить від Баб-Ілі – «Ворота бога». Ще у Вавилоні коло ділили на 360 градусів, рік – на 12 місяців, час – на хвилини і секунди. Вавилонські астрономи спостерігали небесні світила.

В I тис. до н.е. Вавилон був великим і гамірливим містом, у якому налічувалося щонайменше 200 тис. жителів. Відвідавши його близько 460 р. до н.е., грецький історик Геродот розповідав, що столиця вавилонян була така прекрасна, як жодне місто, яке він знав. Вавилон був забудований три- і чотириповерховими будинками. Його перетинали 24 великих проспекти. В місті нараховувалось 53 храми і 600 каплиць. За словами Геродота, висота фортечних стін Вавилону доходила до 200 ліктів (близько 100 метрів), а товщина стін дозволяла розминутися двом колісницям, які були запряжені чотирма кіньми.

Визначним місцем у Вавилоні вважалась знаменита Вавилонська вежа – храм бога Мардука, створений ассирійським архітектором Арадаххешу в часи царя Асархаддона. Висота Вавилонської вежі досягала 90 метрів. Про її будівництво як про Вавилонське стовпотворіння говориться в Біблії. Озеленені тераси Вавилонської вежі відомі як «висячі сади» Семіраміди. Стародавні греки шанували їх як одне із семи чудес світу. Традиція помилково зв'язує спорудження висячих садів з іменем легендарної ассирійської цариці Семіраміди, яка жила в IX ст. до н.е. Справжнє ім'я цієї цариці Саммурамат. Насправді сади створені при правлінні Навуходоносора II (605–562 рр. до н.е.), при якому Нововавилонська імперія досягла свого найвищого розквіту. За легендою, цар вирішив подарувати своїй улюбленій дружині Амітіді (Амітіїс) цілу оазу, ніби вивезену з гір Мідії, звідки вона була родом. Навуходоносор перебудував Вавилон, перетворив його в неприступну твердиню. Він спорудив

парадний в'їзд до міста – облицьовані синіми кахлями та прикрашені рельєфними фігурками биків, левів та єдинорогів Ворота богині Іштар. Через Євфрат було зведено 115 - метровий міст, одна із секцій якого на ніч розбиралася.

Збереглося багато пам'яток шумерської літератури. Вони записані на глиняних табличках і майже всі з них вдалося прочитати. В основному це гімни численним богам, релігійні міфи і легенди, зокрема про виникнення цивілізації та землеробства. Заслуги за це приписувались богам. Найважливіша пам'ятка шумерської літератури – цикл сказань про відважного і непереможного героя Гільгамеша, царя міста Урука.

2.2. Досягнення культури Месопотамії та Стародавнього Єгипту. Одним з найяскравіших і гідних подиву явищ стародавньої історії була культура Стародавнього Єгипту. Як і месопотамська, давньоєгипетська цивілізація виникла в IV–III тис. до н.е.

Історія державності та культури Стародавнього Єгипту поділяється на кілька періодів:

- Раннє (3100-2700 рр. до н.е.);
- Стародавнє (бл. 2700-2160 рр. до н.е.);
- Середнє (бл. 2134-1786 рр. до н.е.);
- Нове (бл. 1575-1087 рр. до н.е.) царства.

Перший період був часом виникнення рабовласницького суспільства та деспотичної держави, протягом якого сформувалися характерні для давніх єгиптян релігійні вірування: культ природи і предків, астральний та загробний культ, фетишизм, тотемізм, анімізм, магія. Образотворче мистецтво досягло високої зрілості художніх форм. Стародавнє та Середнє царства характеризувались зміцненням й централізацією бюрократичного управління, посиленням могутності Єгипту і його прагненням поширити свій вплив на сусідні народи. Це епоха будівництва вражаючих своїми

розмірами велетенських гробниць фараонів, ниць фараонів, таких **як піраміди Хеопса, Хефрена та Мікери́на**, створення унікальних пам'яток образотворчого мистецтва - **сфінксів фараона Хефрена у Пізі та фараона Аменемхета III, портретного дерев'яного рельєфу «Будівничий Хесіра», численних художніх скарбів з гробниць Хенену та Хені, статуї Кемеса-останнього фараона Середнього Царства**. Піраміда Хеопса не має собі рівних серед кам'яних споруд світу: її висота 146 метрів, довжина основи з чотирьох граней - 230 метрів.

Нове Царство було останнім періодом зовнішньої активності Єгипту, коли він вів тривалі завоювальні війни у Передній Азії та Північній Африці.

У цей час особливо розквітла архітектура храмів (найвідоміші храми Амона-Ра у Луксорі та Кернаці). Серед вершин художньої творчості цього періоду - образ цариці Нефертіті з скульптурної майстерні в Ахетатоні, чудова золота маска фараона Тутанхамона, розписи гробниць в Долині царів поблизу Фів. Єгипет, як і Вавилон, завойовує Персія.

2.3. Своєрідність культурної старовини Індії та Китаю. Одне з унікальних явищ у світовій культурі – культура Індії. Це – одна з найстародавніших культур. Специфіка індійської культури почала складатися ще в IV тис. до н.е., а перша цивілізація на території Стародавньої Індії з'явилася в III тис. до н.е. Тоді ж були засновані перші міста – столиці цієї цивілізації, яка в своєму розвитку не тільки не поступалася шумерській та єгипетській, а й у дечому навіть перевершувала їхній рівень. Ці міста називались Мохенджо Даро і Хараппа.

Стародавня Індія є батьківщиною такої культури, як бавовник. У ремісничому виробництві важливу роль відігравали прядіння та ткацтво. Уже в ті часи Індія вивозила бавовняні тканини в сусідні країни – Шумер і Єгипет.

Особливе значення для вивчення культури Стародавньої Індії мають письмові джерела, насамперед сукупність найбільш ранніх текстів – **Веди** (дослівно з

санскриту – „священне знання»). Це стародавні пам'ятники індійської релігійної літератури Вони склалися протягом багатьох століть (кінець II – початок I тис. до н.е.). **Вед було чотири. «Рігведа (Веда гімнів). «Самаведа» (Веда пісень).«Яджурведа» (Веда для жертвоприношень»), «Атхарваведа» (Веда заклинань).** «Рігведа» складається з 1017 гімнів, зібраних у десяти книгах. Більша частина віршів прославляє Агні, бога вогню, й Індру, бога дощу й небес.

Цінним джерелом для вивчення індійської культури першої половини I тис до н.е. служить епічна література. Основними пам'ятниками епічної літератури стали **«Махабхарата» («Велика війна нащадків Бхарати») і «Рамаяна» (Сказання про подвиги Рами)).**

Характерною рисою культури Індії є те, що в ній багато релігій, які взаємодіють між собою. Серед них основні такі: брахманізм та його пізніші форми - індуїзм і джайнізм, буддизм та іслам. Саме брахманізм зробив істотний вплив на поділ індійського суспільства на касты, саме він акцентував на переселенні душ.

Архітектурні пам'ятки Індії втілюють головну ідею буддизму– ідею зосередження людини на своєму внутрішньому світі як шляху досягнення гармонії: печерні храми (**храм в Аджанті, в Кармі**), що символізують відлюдницьке життя Будди в печері. Іншою формою буддійської архітектури є **ступа (ступа в Сангі)** - меморіальні пам'ятки на честь діянь Будди.

Давньоіндійська скульптура зображує не стільки фізичне тіло, скільки його родючу енергію, і тому людина в ній скоріше подібна на рослину.

Китай – країна стародавньої цивілізації: на його території виявлені залишки первісної культури часів раннього палеоліту та бронзового віку. Первіснообщинний лад існував тут довго – до XIV ст. до н.е., коли сформувалась перша рабовласницька держава Інь. Саме в інську епоху зародилася культура, яка дала початок китайській цивілізації в усій її специфіці та значущості. Був складений в основних рисах місячний календар та винайдене

письмо – прообраз сучасної ієрогліфічної каліграфії. Подальший розвиток культури відбувався у перших централізованих імперіях – династії Цінь (221 - 207 до н.е.) та династії Хань (206 до н.е. – 220 н.е.).

Стародавній Китай збагатив світову науку і культуру значними досягненнями: він є батьківщиною таких винаходів, як компас (III ст. до н.е.), спідометр (III ст. до н. е.), сейсмограф (II ст. н.е.), порох (X ст. н.е.), книгодрукування (VI – VIII ст.), порцеляна (III – V ст.). В галузі математики був відкритий метод розв’язання рівнянь першого ступеня з двома і трьома невідомими, вичислене відношення довжини кола до його діаметра число π . В галузі астрономії китайці знали, як вираховувати дату затемнення Сонця, склали один із перших каталогів зірок, вели спостереження за плямами на Сонці та ін. Досить широкого розвитку набула торгівля, цей важливий фактор культури і прогресу. Китайці вели жваву торгівлю з Індією та країнами Середньої Азії Великим шовковим шляхом, а також з арабськими країнами, Кореєю, Японією – морським шовковим шляхом.

На весь світ славиться китайська медицина, яка має трьохтисячолітню історію. В Стародавньому Китаї вперше було написано “Фармакологію” (Бень цао), вперше стали проводити хірургічні операції з застосуванням наркотичного засобу, вперше описали і застосували метод лікування голковколанням, припеченням, масажем.

Китайські будівничі здобули собі славу двома своєрідними пам’ятками. Протягом двох тисяч років, починаючи з VI ст. до н.е., в Китаї будувався найбільший у світі **Великий канал**, який у XIII ст. з’єднав Пекін з Ханчжоу, – складна гідротехнічна споруда з численними пристроями, цікавими способами перекачування та очищення води. Друга видатна споруда – **Велика китайська стіна**.

Запитання для самоконтролю

1. Де були найсприятливіші умови для розвитку стародавньої землеробської культури?
2. Чому сучасний світ- це сплав східних та західних культур?
3. Коли починає виникати державність?
4. Що винайшли шумери?
5. На які періоди поділяється історія державності та культури Стародавнього Єгипту?

Тема 3. Антична культура. Культура Стародавньої Греції.

3.1. Особливості античної культури. Античним («античний» лат. **antiquus** – «давній») світом традиційно називають цивілізації Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Епоха античності охоплює період з III тис. до н.е. (час формування давньогрецької культури) до середини V ст.н.е., коли перестала існувати Західна Римська Імперія.

Античність характеризується виникненням і формуванням держави. Тоді відбувалися перші спроби виходу людини з природи й перехід до її пізнання. Світ почав сприйматися вже не міфологічно. Людина стала індивідуальністю. Античність – це стан людини, керованої іншою людиною (раб-рабовласник).

Антична культура у початковий період свого розвитку запозичила чимало ідей від розвинутих у той час культур Стародавнього Сходу. Водночас вона стала глибоко оригінальним явищем, культурою гуманістичною за своїм змістом, інтерактивною, раціоналістичною та антропоцентричною, позбавленою східної традиційності.

В античному світі досягли розквіту всі, без винятку, сфери культури – освіта, наука, література, мистецтво. Творчість античних авторів і в науці, і в мистецтві мала гуманістичний характер, в її центрі була людина, її фізичне й духовне

життя.Шеври, створені античними письменниками, скульпторами і драматургами,стали в подальшому сприйматися як класичні, як неперевершені і гіднінаслідування зразки. Давньогрецька і латинська мови є базою сучасноїнаукової термінології.

Становище вільних людей в античних державах принципово відрізнялося від інших давніх суспільств. Виникає демократія, громадяни користуютьсяполітичними правами, беруть участь в управлінні державою. Хоч не можна забувати і про те, що античне суспільство було рабовласницьким. Раби відігравали істотну роль в економіці давньогрецьких держав, робили свій внесок в їх розквіт, на певному етапі римської історії навіть стали основноюпродуктивною силою.

3.2. Культура Стародавньої Греції. Кріто-мікенська (егейська) культура. В історії культури Стародавньої Греції дослідники виділяють такі періоди:

- егейський, або кріто-мікенський (III–II тис. до н.е.);
- героїчний або гомерівський (XI–IX ст. до н.е.);
- архаїчний (VIII–VI ст. до н.е.);
- класичний (V–IV ст. до н.е.).

Однією з найдавніших цивілізацій Східного Середземномор'я вважаються егейська, або кріто-мікенська, що розвинулась на островах Егейського моря, узбережжі Малої Азії та Балканського півострова. Її головним центром був о. Крит.

На островах Крит, Мелос, Кіпр, Аморгос та інших археологи розкопали прекрасні міста з палацами, храмами, стіни яких прикрашені численними фресками. Прекрасне мистецтво критян зовсім не зображувало військових подвигів, грізних богів, царів, завмерлих у своїй величі, фараонів (як на Сході). Природа, тварини, квіти, риби, луки з квітами, а серед них– витончені, розкішно вбрані чоловіки, жінки, які беруть участь в урочистостях, спортивних

змаганнях—ось на що звертали увагу критські митці. Легке, радісне, яскраве мистецтво прославляло красу життя.

Егейська культура мала вплив на розвиток мікенської культури. У материковій Греції тоді утворились ранньорабовласницькі міста-держави Мікени, Тірінф, Пілос, Орхомен, Фіви, Афіни, Іolk. Тут збереглися залишки пам'яток архітектури – фортеці з мурами, які були складені з величезних брил, залишки поселень, храмів, розкішні гробниці, з-поміж яких виділяється гробниця Атрідів у Мікенах.

Близько 1260 р. до н.е. коаліція ахейських племен на чолі з царем Мікен Агамемноном захопила і зруйнувала місто Трою на узбережжі Малої Азії. Події, пов'язані з Троянською війною, становлять основу давньогрецького героїчного епосу.

Цикл давньогрецьких міфів про Тесея, який переміг Мінотавра, доносить до нашого часу монументалізм і символізм Сходу, що мало значний вплив на культуру мікенського періоду, й антропоцентризм античної культури, сформований середовищем полісу-держави.

3.3. Культура героїчного періоду. Давньогрецький епос безпосередньо пов'язаний з міфологією та поширеними релігійними уявленнями.

Елліни поклонялись божествам, що уособлювали різні сили природи, суспільні сили і явища, героям-міфічним предкам племен і родів, засновникам міст. Цикли міфів- сказань про божества і героїв, що виникли в різних частинах Греції, поступово злилися в систему своєрідного міфологічного, світогляду.

Згідно з міфами, всіма справами на Землі керують олімпійські боги-небожителі, очолені *Зевсом*, головним богом-громовержцем, царем богів і людей. Його дружина *Гера*— богиня неба і покровителька шлюбу. Владу над світом Зевс розділяє зі братами і *Посейдоном* – богом морів і річок та *Аїдом* – богом царства мертвих. Покровителькою землеробства, божеством природи вважали *Деметру*, богинею домашнього вогнища –*Гестію*. У Зевса було багато дітей-богів.

Значне місце у грецькій міфології посідали легенди про героїв-дітей богів і смертних. Найбільшою шаною користувався син Зевса Геракл, який звільнив землю від чудовиськ.

Міфологія стала найважливішим елементом грецької культури, на основі якої пізніше розвивались література, філософія, наука. Міфи стали невичерпною скарбницею сюжетів для античного мистецтва і літератури.

3.4. Архаїчний період. Вагомий здобуток культури архаїчного періоду—твори легендарного поета *Гомера* «Іліада» та «Одіссея». Вони присвячені Троянській війні та опису пригод Одіссея під час його повернення з Трої до рідної Ітаки. Вони були відомі кожному грекові, вивчались у школі, слугували скарбницею сюжетів для митців, були своєрідним кодексом античної моралі.

До епічної поезії належать також поеми Гесіода. На основі міфів, стародавніх пісень він написав поему про походження світу і богів— «Теогонія».

У VII–VI ст. до н.е. виникла грецька лірика. Одним із перших ліричних поетів вважається *Архілох* (середина VII ст. до н.е.). У гімнах, елегіях, байках він оспівує кохання, твердість духу під ударами долі, описує картини життя, проплавляє героїзм воїнів. Вірші Архілоха сповнені пристрасті, кипучої енергії, мужності.

У VIII–VI ст. до н.е. у Стародавній Греції пошавлюється архітектурне мистецтво. Найпрекраснішим образом давньогрецького мистецтва була духовно і фізично досконала людина.

У процесі формування грецької архітектури виникають три основні архітектурні ордери:

- доричний;
- іонічний;
- корінфський.

Доричний відрізняється простотою та мужністю форм, геометричною формою капітелі — завершення колони. Особливістю іонічного ордеру є витонченість,

легкість, стрункість, декоративність, наявність капітелі. Не випадково греки порівнювали колони доричного ордера з могутнім воїном, а іонічного – з чарівною дівчиною. Найвідомішими храмами цього періоду були **храм Аполлона в Корінфі, Гери – в Пестумі, Афіни в Афайї на**

о. Егіна.

У скульптурі цього періоду чільне місце посідає зображення людини. Грецькі скульптури намагаються оволодіти правильною побудовою тіла людини, навчитися передавати рух. Найтиповішими були юнацька атлетична оголена фігура (курос) і жіноча одягнена (кора), зображені в урочистій позі, з чітко вираженими пропорціями тіла, старанними зачісками і сяючою усмішкою на обличчях з великими очима.

3.5. Класичний період. У класичний період особливого розвитку набуває драматургія. Виникнення грецького театру пов'язане з культом бога виноградарства та виноробства *Діоніса*.

«Батьком трагедії» греки вважали афінянина *Есхіла*. Він автор близько 80 п'єс, з яких збереглися сім. Найвідоміша його трагедія – «Прометей закутий».

Блискучим автором комедій був *Арістофан*. У комедіях він висміював полководців, демагогів–прибічників братовбивчих воєн, зокрема кровопролитної Пелопоннеської війни, що тоді тривала між грецькими полісами. Події часто переносяться у світ тварин, щоб посилити комічний ефект.

Грецьке мистецтво в класичний період досягло найвищого розквіту. Духовне життя очолили Афіни, які дали людству видатних митців у всіх галузях мистецтва.

Найбільш довершеним архітектурним ансамблем класичної Греції є **афінський Акрополь**. Він був споруджений у другій половині V ст. до н.е., уперіод найбільшої могутності Афін. Скеля Акрополя, яка на 150 м височить над

рівнем моря, здавна була фортецею, а потім місцем розташування головних культових споруд. Однак під час персидського нападу древні храми зазнали руйнування. Після перемоги Перікл став ініціатором грандіозної реконструкції

Акрополя. Роботами керував особистий друг Перікла – видатний скульптор Фідій.

Характерна риса цього комплексу – надзвичайна гармонійність, яка пояснюється єдністю задуму і швидкістю будівництва (близько 40 років). Парадний вхід до Акрополя – **Пропілеї** – зведено архітектором Мнесіклом. Пізніше перед ними на штучно збільшеному виступі скелі було побудовано невеликий **храм Ніки Аптерос (Ніки Безкрилої)** – символ того, що богиня перемоги ніколи не покине місто.

Головний храм Акрополя – біломармуровий Парфенон – храм Афін Парфенос (Афін-Дів). Його архітектори Іктін і Каллікрат задумали і спроектували будівлю настільки пропорційно, що вона, безумовно, виділяється як найвеличніша споруда комплексу, проте своїми розмірами не «тисне» на інші. У старовину в центрі Акрополя на постаменті в золотому обладунку вивисувалася грандіозна фігура Афін Паллади (Афін Воїтельки) роботи Фідія.

Ерехтейон – храм, присвячений Посейдону, який за міфом сперечався з Афіною за право протегувати місту. Найвідоміший у цьому храмі портик каріатид. Портиком називають відкриту з одного боку галерею, що спирається на колони, а в Ерехтейоні колони замінені шістьма мармуровими фігурами дівчат-каріатид. Із семи див світу, які для першого покоління античних туристів описав у II ст. до н.е. Антипатр Сідонський, п'ять були шедеврами грецької архітектури. Після *єгипетських пірамід та вавилонських висячих садів Семіраміди* він назвав *статую Зевса в Олімнії, храм Артеміді в Ефесі, мавзолей у Галікарнасі, колоса Родоського і Фарос, тобто Александрійський маяк.*

Найвидатнішими скульпторами були вже згадуваний **Фідій і Поліклет**. Найвідомішими творами Фідія були *статуї Афін в Парфеноні та Зевса Олімпійського в Олімпії*.

Поліклет, головний представник пелопоннеської школи в скульптурі, втілював у творах спартанський ідеал людини – могутнього «воїна, в якому поєднані ідеальна краса тіла з духовною силою й витримкою». Найвідоміше скульптура майстра – *«Дорифор»* - юнак зі списом.

У IV ст. до н.е. грецька скульптура тяжіє до витонченої досконалості, передачі індивідуальних особливостей характеру людини, відтворення почуттів, сильних емоцій. Замість величних постатей Зевса, Гери, Афін все більше з'являється скульптур, які зображають юних і прекрасних богів – Діонса, Аполлона, Гермеса, передусім Афродіту. Видатними скульпторами цього часу були Скопас, Пракситель, Лісіпп.

V століття до н.е.– період великого перелому в грецькому живописі, переходу до об'ємного зображення. Найвідомішим митцем цього часу став Полігнот, автор картин міфологічного змісту. Це були багатофігурні композиції з елементами пейзажу, ілюзією глибини простору, тонкою передачею душевних переживань героїв. На жаль, жодна з них до нас не дійшла.

З політичною і воєнною поразкою Греції та елліністичних держав від Римської держави антична культурна традиція не перервалася, почався її новий етап.

Запитання для самоконтролю

1. Що означає термін «античність»?
2. Яке місце античності в історії світової культури?
3. В чому відмінність античної культури від стародавньосхідної?
4. Які періоди дослідники виділяють в історії культури Стародавньої Греції?
5. В якому столітті виникла грецька лірика?

Тема 4. Культура Середньовіччя.

4.1. Особливості середньовічної культури. Культура сучасної Західної Європи спирається на підґрунтя, що утворилося за тисячоліття від кінця V до початку XIV століття (на півночі Європи – до середини XVII ст.). В історичній науці за цим періодом закріпилася назва **«середні віки»**.

Термін «середні віки» з'явився в Європі в XV ст. і набув широкого вжитку, охоплюючи своїм змістом період від античності до Новітніх часів. Це була епоха зі своєю, не схожою ні на яку іншу систему культурних цінностей, епоха, яка виникла в хаосі великого переселення народів і залишила значний слід у культурному розвитку людства. Системоутворюючим чинником культури європейського середньовіччя стало християнство у формі капіталізму.

Ідея Бога займає центральне місце. Основним принципом упорядкування світобудови стала ієрархія різних її рівнів. Верхній рівень – це світ небесний, нетлінний, вічний. Потім іде світ земний – мінливий, недосконалий, підпорядкований занепаду і зникненню. Згідно з цією уявою, час земного життя

людини і всього людства постає лише відблиском безконечного «небесного світу» та вічності «майбутнього віку», а тому є замкненим у собі і кінцевим.

Видатний дослідник Бахтін виразив ієрархію як вертикаль, на якій життя людини і людства лише мить. Відведений людині час її земного існування – омана. Людина не здатна досягнути ні суті своєї долі, ні долі навколишнього світу, адже все це продукт божої волі, зрозуміти яку людина не спроможна.

Культура Середньовіччя охоплює такі етапи:

- **раннього (V–X ст.);**
- **зрілого (IX–XIII ст.);**
- **пізнього (XIV–XVI ст.) феодалізму.**

Початок добі Середньовіччя поклала криза, що її пережив Рим у III ст. Римський світ фактично розколовся після заснування імператором Константином у 324 році Нового Риму – Константинополя. У 330 р. він стає резиденцією імператора і відтоді Західна і Східна Візантія йшли у своєму розвитку різними шляхами. Відтоді почалося характерне для середніх віків змішання народів.

Своїї довершеності «середньовічна картина світу» досягла в X–XII ст. Уява про світ носила описовий і багато в чому фантастичний характер. У цілому світ для середньовічної людини обмежувався видноколом її існування, в центрі якого була рідна домівка. Все, що було за її межами, сприймалося як «чуже» і «ворожее». Сталість у просторі стає своєрідною нормою людського життя. Людина повинна була жити там, де вона народилася. Все, що порушувало або не вписувалося в цей ідеал, сприймалося як антисоціальне. Такі життєві норми сприяли укоріненню у свідомості середньовічної людини недовіри до всього чужого і незрозумілого.

Важливим фактором розвитку середньовічної культури стала релігія та її суспільний інститут – церква. В центрі цієї культури знаходилося християнство. Воно стало стрункою світоглядною системою. Для середньовіччя характерні такі поняття, як теологія, аскетизм, містика. Для середніх віків характерним є виникнення так званої «духовної імперії». Церква тоді володіла освітою, контролювала її. Вона мала своє право, основні норми якого іменувались канонами. Джерелом канонічного права було Святе писання, постанови церковних соборів, нормативні акти глав католицької церкви – римських пап – булли, енцикліки.

4.2. Розвиток освіти і науки. Схоластика. З XI ст. починається стійке піднесення середньовічних шкіл, система освіти удосконалюється. Освітою переважно займалась церква, вимоги якої визначали зміст навчання. Середньовіччя знало три типи шкіл. При церквах і монастирях існували нижчі школи. Вони готували елементарно письменних духовних осіб, кліриків.

Головну увагу в цих школах приділяли вивченню латинської мови, якою правиласлужбу католики, молитов і самого порядку богослужіння.

У середніх школах, що здебільшого існували при єпископських кафедрах, школярів навчали *«семи вільним мистецтвам»* (число 7 вважалося священним). Програму цих шкіл першим склав Марціан Капелла, учений і поет V ст., а остаточну форму надав їй Кассіодор, учений-богослов і міністр Теодоріха Великого. Ці «сім вільних мистецтв» склалися з двох частин – двох циклів. Спершу вивчали три мистецтва чи три науки про слово – граматику, риторику і діалектику. Подолавши його, учень переходив до другого, підвищеного циклу – квадрівіуму (чотиришляху) – науки про числа (арифметику, геометрію, астрономію та музику).

Кінець XII – початок XIII ст. – час злету, руху, глибоких перемін у розвитку середньовічної культури. Західна Європа в культурному відношенні почала випереджати Візантію. На цей період припадає виникнення перших західноєвропейських університетів.

Першим в Західній Європі було засновано **Болонський університет** в Італії в 1119 р. Він виник на базі Болонської юридичної школи.

У XII–XV ст. цей університет користувався великою популярністю.

Особливістю Болонського університету було те, що він, по суті, був юридичним навчальним закладом. Основними предметами викладання були римське і канонічне право. Тільки в XIV ст. виникли факультети філософії, медицини і теології.

Великою популярністю в Європі користувався **Паризький університет**, заснований установчою грамотою Філіппа II Августа в 1200 р. Паризький університет був найбільш типовим. Його статут ліг в основу інших європейських університетів. В галузі теології і юриспруденції він був провідним в Європі, свого роду законодавцем моди. Університет мав чотири факультети: молодший, або артистичний (загальноосвітній, підготовчий), на

якому вивчались «сім вільних мистецтв», і три старших – медичний, юридичний і богословський (що включав також і викладання філософії в церковному висвітленні).

В другій половині XII ст. (1167), а за даними деяких джерел напочатку XIII ст., був заснований **Оксфордський університет** в Англії. В середні віки тут викладав відомий англійський учений Роджер Бекон. У цій країні в 1209 р. відкрився **Кембріджський університет**.

До найстаріших університетів Європи відносяться **Саламанкський** в Іспанії, Неаполітанський і Падуанський в Італії, засновані в XIII ст. У XIV ст. були засновані університети в Центральній Європі – у містах Празі, Кракові, Гейдельбурзі, Ерфурті та Кельні.

У XV ст. кількість університетів швидко збільшувалась. В 1500 р. їх налічувалось вже 65.

Основним методом університетського викладання були лекції професорів. На лекціях викладач читав і коментував книги: праці Аристотеля – на філософському факультеті, трактати Гіппократа – на медичному. Крім лекцій, поширеною формою наукового спілкування були також диспути або прилюдні дискусії, що періодично влаштовувались на богословсько-філософські теми. Диспути могли тривати 15-20 годин.

Якщо студент виконував усе передбачене навчальною програмою, то одержував титул *бакалавра*, далі – *магістра*, *доктора*. Але надзвичайна складність навчання приводила до того, що титул бакалавра одержувала лише третина студентів, а магістра – тільки кожний шістнадцятий.

У XI ст. почала формуватися **схоластика** як провідна течія філософської думки феодального суспільства. **Головною проблемою, якою займалася схоластика**, було питання співвідношення знання та віри. Висувалась теза про зверхність віри стосовно розуму. Увага до внутрішнього віту людини, вже не була

надбанням лише літератури та філософії, вона проникала в сампроцес богослужіння.

4.3. Література середньовіччя. У XII–XIII ст. під впливом шкільної та університетської освіти вмістах Західної Європи розвивалась латинська література на церковні та світські сюжети. Це були вірші з описами природи і викривальні твори, що засуджували вади духовенства.

Основними напрямками у літературі середньовіччя була *поезія вагантів, трубадурів, куртуазна поезія, героїчний епос*.

Латинська поезія вагантів (від лат. *vagantes* – бродячі люди) з'явилася в Німеччині, Франції, Англії та Північній Італії. Її носіями були мандрівні «вічні» студенти, клірики, школярі. Вони переходили з одного університету в інший, зустрічаючи у кожній країні знайоме латиномовне середовище. У їх творчому доробку сатиричні, любовні, студентські, застільні пісні та дотепні пародії на церковні тексти і ритуали.

Поезія вагантів – своєрідне культурне явище в середовищі середньовічних студентів. Ця поезія оспівувала радощі життя: «Кинемо всі премудрощі на бікучення, насолоджуватися в юності – наше призначення...». Ваганти різко викривали римсько – католицьку церкву: «Рим усіх і кожного грабує потворно, пресвята курія – це ринок брудний!».

Куртуазна література (від фр. *courtois* – поштивий, рицарський) – течія в європейській літературі XII–XIV ст. Найбільшого поширення набула у Франції та Німеччині. Ця література оспівувала високі почуття, прославляла військові подвиги, служіння дамі, відображала ритуал рицарської честі. Рицарство в Західній Європі склалося до XI ст., а досягло свого розквіту в XII–XV ст. Для рицаря вважались обов'язковими такі моральні норми, як сміливість, вірність обов'язку, благородство по відношенню до жінки. Звідси «рицарська поведінка» – це поведінка самовідданої благородної людини. Вироблені були особливі правила рицарської честі. Рицар повинен був шукати подвигів, боротись з

ворогами християнської віри, захищати слабких і скривджених, воювати лише за справедливу справу, уникати гріха, пихатості та негідних вчинків, дотримуватися певних манер.

Першими куртуазними ліриками Європи були трубадури – провансальські (Південна Франція) поети-співці XI–XIII ст. До їх складу входили різні соціальні верстви: рицарі, феодали, герцоги, королі, городяни, прості люди. Лірика трубадурів оспівувала рицарську куртуазну любов, радощі життя. Цим самим трубадури кидали виклик церковному аскетизму, який засуджував земне кохання.

У літературі народними мотивами, які почали розвиватися поряд з літературою по латині, було немало комічних творів. У Німеччині вони так і називалися – шванки (жарти). У Франції поширюються фаблію (байки). В них висміювалися і знатні пани, і продажні судді, і монахи-ненажери, і неосвічені селяни.

У XI–XII ст. остаточно сформувався, був записаний й став літературним жанром **героїчний епос**, що до цього передавався тільки усній традиції. Один із найвідоміших його творів – **«Пісня про Роланда»**, остаточний варіант якої було укладено в 1170 р.

Вершиною іспанського народного епосу є **«Пісня про мого Сіда»** (близько 1140 р.). Це був час Реконкісти – визвольної боротьби проти арабського панування.

Найзначнішим пам'ятником німецького героїчного епосу є **«Пісня про Нібелунгів»**, складена близько 1200 р.

Важливим пам'ятником англійської літератури XIII ст. є знамениті балади про Робін Гуда – легендарного розбійника, улюбленого героя англійського народу. Він змальовується вільним стрільцем, який разом зі своєю дружиною живе в лісі і постійно захищає бідняків від негідних вчинків феодалів і королівських чиновників. Образ Робін Гуда – уособлення мрії людей про свободу і справедливість. Він і понині залишається одним з найвідоміших героїв світової літератури.

4.4. Художні стилі. Середньовіччя – епоха величезного злету будівничого мистецтва. Тоді було створено визначні пам'ятники архітектури – сотні величних соборів. Вони є чудовим досягненням не тільки будівничої справи, але й свідченням релігійного піднесення в Європі, впливу церкви на все духовне життя.

В архітектурі та мистецтві панівними були **романський і готичний стилі**.

Романський художній стиль, передусім, проявився в архітектурі (X–XII ст.). Сам термін «*романський*» запроваджений за аналогією («романські мови»), вказує на спадкоємність від Риму і означає «в манері римлян». Цей стиль найбільш яскраво представлений у Франції, Італії та Німеччині.

Характерними спорудами того бурхливого, неспокійного часу стали масивні кам'яні «орлині гнізда» на скелях, похмурі храми зукріпленими стінами, що нагадували фортецю, захисні споруди численних монастирів. Романські собори ще несли в собі своєрідний функціональний момент – вони захищали місто і його населення від ворогів, тому мали товсті стіни, вузькі, як бійниці, вікна.

В міру розквіту міст і вдосконалення суспільних відносин на зміну романському стилю приходив новий стиль – **готичний** (від італ. *gotico* – готський, варварський). Назва походить від назви німецького племені готів. У готичному мистецтві сильніше, ніж у романському, відбився вплив більш раціонального сприймання світу.

На відміну від монолітних романських храмів, готичні собори стали власне культовими спорудами. Вони – стрункі, спрямовані у височінь, прикрашені декором (різьбою, великою кількістю скульптур). Тут немає масивних веж, характерних для романської церкви. Глухі, товсті, гладенькі стіни романських храмів були замінені стінами з великими вікнами, внаслідок чого інтер'єри одержали безприкладне для тих часів освітлення. Важливу роль відігравали і вітражі, які робилися з прозорого кольорового скла і створювали неповторну, інколи містичну гру світла всередині готичного собору. Кольорові вітражі –

головний вид готичного живопису. Епоха готики – це час розквіту книжкової мініатюри, різьби по каменю, дереву.

Одним з шедеврів ранньоготичної архітектури можна вважати 8863–1208 рр. Його краса і величність оспівані класиком французької літератури В. Гюго в романі «Собор Паризької богоматері».

Величними спорудами готичного стилю є Рейнський і Кельнський собори.

Отже, в цілому для середньовічної культури характерні дві риси. Перша – це її глибокий і дуже складний зв'язок із релігією. Друга полягала в тому, що культура в рамках релігійного світобачення, не вступавши з ним у відкриту суперечність, прагнула у своїх проявах реалізувати уяву та ідею широких верств народу. Саме ці риси середньовічної культури сприяли відкриттю людству милосердя і співчуття, боротьби добра і зла.

Запитання для самоконтролю

1. Які є оцінки середньовіччя в плані розвитку культури?
2. Що знаходилось в центрі культури європейського середньовіччя?
3. Які соціально-історичні особливості характерні для середньовіччя?
4. Чим займалась схоластика?
5. Які основні напрямки у літературі середньовіччя?
6. Хто такі ваганти?
7. Що таке куртуазна література?
8. Хто такі трубадури?
9. Де бере свій початок готична епоха?

Тема 5. Культура Відродження.

5.1. Історичні передумови становлення культури Відродження. Загальна характеристика епохи Відродження. Відродження, або Ренесанс (від фр. renaissance), – це перехідна епоха в історії культури Західної і Центральної

Європи від Середньовіччя до Нового часу. Ренесанс – перехідна епоха від середньовічної культури до культури Нового часу. Вона хронологічно входить у середньовічну історію європейських народів і охоплює період з XIV до перших двох десятиліть XVII ст. Раніше за все (XIV ст.) Відродження проявилось в Італії. Потім, у XV ст., оформлюється так зване Північне Відродження (Німеччина, Нідерланди). З кінця XV ст. ідеї гуманізму проникають в Англію та Францію і, нарешті, під їх вплив потрапляє Іспанія. З XVI ст. Відродження набуває європейського характеру і досягає найвищої точки свого розвитку. Вперше поняття «Відродження» вжив італійський письменник *Джованні Боккаччо*. Терміном, який визначив цілу епоху, це поняття стало завдяки відомому живописцю, архітектору та історику мистецтва *Джорджо Базарі*.

Ренесанс був зумовлений розкладом феодального ладу і зародженням ранньо-капіталістичних відносин. У цей переломний час на зміну людині зі старим церковно-схоластичним світоглядом на авансцену історії вийшла громадсько активна, діяльна людина з новим світосприйняттям, новими ідеалами і цінностями, яка здобувала собі визнання не родовим походженням, а знаннями, розумом, здібностями. Такій людині стали тісними рамки феодальних суспільних відносин.

5.2. Гуманізм як ідеологія Відродження. Провідна роль у суспільстві переходить від дворянства до людей певних професій, спеціалістів з різних галузей знання – філософів, філологів, митців, поетів, майстрів, інженерів, всіх тих, хто замість «божественного» став вивчати все «людське». Звідси і їх назва – **гуманісти** (від лат. *humanus* – людський).

Увесь сенс культури Відродження полягав не в простому поверненні до античності, відновленні античних зразків, а в заклику бути гідними їх, перевершити досягнення античної культури. Гуманістами на інтуїтивному рівні була схоплена особливість історичної спадкоємності в культурі.

В подальшому, в основному з XVIII ст., епоха італійського Відродження характеризувалася переважно як епоха Відродження людини, як епоха гуманізму.

Головною рисою культури Відродження став новий світогляд – **гуманізм**, який прийшов на зміну теократії («Духовній імперії»). Це слово походить від латинського *humanitas* (буквально – «людяність»), яке, в свою чергу, походить від *homo*, що означає «людина». **Гуманізм** – теорія та практика, в основі якої лежить ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей.

5.3. Періодизація Відродження. Добу Відродження умовно можна поділити на такі періоди:

- Проторенесанс XIII– XIV ст. Ранній Ренесанс.
- Високе Відродження.
- Пізнє Відродження. Криза ренесансної культури.

Період, що передував Відродженню, процес визрівання його культури в пізньому Середньовіччі, має назву **Передвідродження або Проторенесанс**.

Визначальні риси Передвідродження – пробудження інтересу до античної спадщини, людської особистості, певних аспектів реального світу.

Центрами італійського Проторенесансу були великі торгові міста, насамперед Флоренція, вже на той час економічно незалежна і політично самостійна.

Характерні риси гуманістичного світогляду у Проторенесансній Італії притаманні великим поетам-гуманістам *Данте Аліг'єрі*, *Франческо Петрарці*, *Джованні Боккаччо*.

Зачинателями **Раннього Ренесансу** (італійська назва – *Кватроченто*) прийнято вважати *Мазаччо*, *Донателло* та *Брунеллескі*, які належали до флорентійської школи митців.

Період Високого Відродження (італійська назва – *Чінквеченто*) тривав у Середній Італії близько трьох десятиліть (із кінця XV ст. до 1530 р.). Однак у

історичному відношенні та за масштабами створених художніх цінностей він справив величезний вплив на розвиток світової культури.

Філософсько-естетичні основи високого Відродження визначають у першу чергу наукові розробки *М. Кузанського, Л. Валли, П. Помпонаці*.

Від мистецтва Кватроченто образи Високого Відродження відрізняються передусім своєю масштабністю. Засновником мистецтва Високого Відродження в Середній Італії вважається великий італійський художник, вчений та інженер *Леонардо да Вінчі (1452–1519 рр.)*. Продовжили період Чінквеченто *Рафаель Санті (1483–1520 рр.)* та *Мікеланджело Буонарроті (1475–1564 рр.)*.

Для періоду, так званого Пізнього Відродження, були характерні тенденції пошуку нових систем мислення, які виходять за рамки людського індивідуалізму, а отже й гуманізму.

Одним із мистецьких напрямків, що виник внаслідок наростаючої кризи Ренесансу, став *ман'єризизм* (від італ. *maniera* – манера, стиль).

Ман'єризм – різноманітні методи втілення ідеї у матерії та втілення ідеальної форми у відповідному художньому творі. Весь період Пізнього Відродження, що тривав майже століття, одержав назву "епохи ман'єризму". У XVI ст. ман'єризм став загальноєвропейським явищем.

Пізнє Відродження у Франції пов'язане з іменем *Франсуа Рабле (1494–1553 рр.)*, в Іспанії з безсмертним образом Дон Кіхота Мігеля де Сервантеса, в Англії – з драматургією *Шекспіра (1564–1616 рр.)*. Шекспір був упевнений у неможливості існування ренесансного індивідуалізму у нових історичних умовах. Він глибоко усвідомлював кризу ренесансних ідеалів, про що свідчать, зокрема, його трагедії *«Юлій Цезар»*, *«Коріолан»*, *«Гамлет»*, *«Отелло»* та ін.

В історії культури не було іншої епохи, яка б з такою силою утверджувала красу і велич людини. І саме ця епоха вбачала необхідність заміни індивідуальної та ізольованої людської особистості історично зумовленим колективом, із яким пов'язувалися перспективи історичного прогресу.

Запитання для контролю і самоконтролю

1. Коли і де започаткувалась епоха Відродження?
2. Які історичні передумови становлення культури Відродження?
3. Які винаходи сприяли Відродженню?
4. Які головні носії і елементи Ренесансу?
5. Що таке гуманізм?
6. Яка світоглядна різниця між Середньовіччям і Відродженням?
7. В чому значення спадщини античності для культури Ренесансу?

Тема 6. Духовна культура епохи Просвітництва.

6.1. Витоки та основні засади Просвітництва. У XVII ст. настає криза ідей та культури Відродження, на зміну йому приходить епоха Просвітництва.

Батьківщиною Просвітництва вважається Англія, де в другій половині XVII ст. під впливом буржуазної революції зародилось багато ідей, характерних для всієї епохи Просвітництва. Свого розквіту Просвітництво досягає в середині XVIII ст. уже на французькому ґрунті. Завершенням Просвітництва стала Французька буржуазна революція, на знаменах якої були написані його гасла: свобода, рівність, братерство. Ця революція поховала віру просвітителів в «золотий вік» поступового ненасильницького прогресу. Крім Англії і Франції, одним з головних осередків Просвітництва була Німеччина.

Характерною рисою Просвітництва було прагнення його представників до перебудови всіх суспільних відносин на основі розуму, рівності, справедливості, що, на їх думку, випливає з самої природи, прав людини. Просвітителі проголосили культ розуму і природи. Вони були переконані в тому, що у світі все можна пояснити розумом, що розвиток розуму і, насамперед, прогрес науки і просвітництво народу, зможуть вирішальним чином вплинути на всі сторони життя суспільства і перебудувати його на засадах загальної рівності, яка відповідає законам природи. Діячі Просвітництва

боролися за утвердження «царства розуму», яке буде ґрунтуватися на «*природній рівності*» людей, оцінці їх за особистими заслугами. Вони прагнули розкріпачити розум людей і тим самим сприяти їх політичному розкріпаченню. Людина розумілась як *tabula rasa* (чиста дошка), на яку можна записати все розумне. Проголошується рівність не тільки перед Богом, а й перед законом. Просвітелі вірили в людину, її розум і високе покликання. У цьому вони продовжували гуманістичні традиції доби Відродження.

Самі діячі Просвітництва довгий час віддавали перевагу називати свою епоху віком розуму, віком філософів, хоча термін «*просвітництво*» зустрічається в таких видних його представників, як Вольтер і Гердер.

Остаточно затвердив його в правах громадянства і запровадив у повсякденний обіг німецький філософ Іммануїл Кант. На самому завершенні Просвітництва, у 1784 р., він пише невелику статтю «Що таке Просвітництво?» У ній Кант пропонував розглядати Просвітництво як необхідну історичну епоху розвитку людства, суть якої полягає в широкому використанні людського розуму для реалізації соціального прогресу.

У XVII ст. з ідеями Просвітництва виступили філософи *Бенедикт Спіноза в Нідерландах, Томас Гоббс і Джон Локк в Англії.*

Гоббс вважав, що люди рівні від природи. Але в процесі розвитку виникає нерівність, а нерівність сприяє взаємній недовірі, яка призводить до війни. Привідсутності громадянського стану завжди є війна всіх проти всіх, збиткова для всіх. Тому люди шляхом договору об'єдналися у державу, щоб цим самим одержати захист і можливість гуманного життя. Гоббс підтримував гасло: «Мета виправдовує засоби». Локк виступив теоретиком англійського раціоналізму. У своїх працях він дотримувався погляду, що людина не має вродженого знання, як це доводили попередні філософи, а добуває його з практичної дії. До невід'ємних прав людини Локк відносив три основні права: на життя, свободу і власність.

6.2. Ідеї Вольтера, Дідро, Руссо, Гердера. Великий суспільний резонанс одержало Просвітництво у Франції, яка у XVIII ст. стала гегемоном духовного життя Європи. Найвидатнішим діячем французького Просвітництва був *Франсуа Марі Аруе, відомий під псевдонімом Вольтер*. Тому все XVIII ст. називали «*століттям Вольтера*». Йому не було рівних у викритті недоліків, вад феодального суспільства, абсолютистського режиму, в зруйнуванні та подоланні всякого роду забобонів. Вольтер залишив після себе колосальну як за обсягом (понад 70 томів творів), так і за широтою жанрової палітри творчу спадщину. Він писав у всіх жанрах - трагедії, вірші, історичні твори, філософські романи, сатиричні поеми, політичні трактати і статті.

Одним з найглибших і гостросатиричних творів Вольтера є повість «**Кандід, або Оптиміст**» (1759).

До найвидатніших діячів французького Просвітництва належав *Лені Дідро*. Він прославився не тільки як критик і громадський діяч, а й як талановитий літератор і теоретик мистецтва, яке, на його думку, «повинно учить любити добродіє і ненавидіти порок».

Дідро – автор численних філософських творів, головними з яких є «Думки про пояснення природи» (1754 р.), «Розмова д'Аламбера з Дідро» (1769), «Філософські принципи матерії та руху» (1770), «Елементи фізіології» (1774–1780) та інші.

Дідро – головний редактор і натхненник знаменитої 35-томної «**Енциклопедії або тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел**» (1751–1780), яка здобула всесвітню славу. Мета, яку прагнули досягти автори «Енциклопедії», полягала в тому, щоб не просто зв'язати у єдине ціле існуючі знання, а й спрямувати їх до розуміння того, якими повинні бути суспільні відносини.

Представником радикального крила французького Просвітництва був *Жан Жак Руссо*. Він виступав поборником прав людини на свободу, рівність, щастя. В його трактаті «**Суспільний договір**» (1762) на весь світ прозвучала репліка:

«Людина народжена вільною, а разом з тим вона скрізь в кайданах». Вчення Руссо зводилось до вимоги вивести суспільство зі стану загальної зіпсованості моралі. Вихід він бачив не тільки в правильному вихованні, матеріальній та політичній рівності, а й у прямій залежності моралі та політики, моралі та суспільного ладу.

Друга половина XVIII ст. стала добою бурхливого пробудження масовій свідомості інтересу до історії. З'являється цілий ряд спеціальних історичних праць просвітителів, які започаткували «філософію історії». Якісно новим кроком у розвитку проблеми історизму стала діяльність *Йоганна Готфріда Гердера* – німецького просвітителя, великого дослідника національних культур, визначного історіософа, літературознавця. Історичний прогрес людства Гердер пов'язував з розвитком культури, до якої відносив мову, мистецтво, науку, релігію, сімейні стосунки, державне управління, звичаї та традиції.

6.3. Особливості розвитку мистецтва доби Просвітництва. XVII ст. є часом видатних досягнень в європейському мистецтві. Пануючими в ньому стали два великі загальноєвропейські стилі: **бароко і класицизм**. Терміном «**бароко**» (від італ. *barocco* – дивний, химерний). Барокко увійшло в архітектуру й музику, живопис й літературу, декоративне мистецтво.

Найяскравіше цей художній метод проявився в архітектурі. Барочні будівлі відрізняються грандіозністю, урочистістю, для них характерна складна, примхлива, пишна декоративність. Для барокко притаманна здатність поєднувати не поєднуване – умовність та натуралістичну конкретність, наївну простоту та ускладненість, фантазії та реальності. Барочному стилю властиві зовнішній блиск, парадність, декоративність, театральність, прагнення до екзотики, нечуваного і незвичайного.

Видатними представниками бароко у живописі були *італієць Мікеланджело Караваджо* і *голландець Пітер Паусл Рубенс*. На початку століття вони

обидва працювали в Римі. Головною вимогою Караваджо стало звернення до реальної дійсності. Сміливі реалістичні спостереження характерні і для творчості Рубенса.

Як антитеза бароко виступає **класицизм** (від лат. *classicus* – зразковий) – напрям у європейській літературі та мистецтві у XVII – на початку XIX ст. Він є естетичним вираженням ідей абсолютизму, тому склався іосновний розвиток одержав у Франції.

Основні принципи класицизму такі: ментальність, наслідування античних зразків, нормативність творчості, раціоналізм, моралізаторство. На першому місці в системі мистецтва висувались драматургія та театр, центрами яких зосереджується на проблемі взаємодії людини та суспільства. Визначними діячами класицизму були драматурги *П'єр Корнель*, *Жан Расін*, *Жан-Батіст Мольєр*, поет *Нікола Буало*.

В архітектурі найяскравішим зразком класицизму є **ансамбль Версальського палацу**, збудований в 1668–1689 рр. за наказом французького короля Людовіка XIV. Головними авторами цієї пам'ятки французького класицизму були архітектор Жюль Ардуен-Мансар та майстер садово-паркового мистецтва Андре Ленотр.

6.4. Зростання ролі літератури в житті суспільства. Одним з наймогутніших засобів для цілей Просвітництва стала література, яка зайняла провідне місце в системі видів мистецтва.

Англія – перша країна, де ідеї Просвітництва відобразились у художній літературі. Відомим англійським письменником цієї доби був *Д. Дефо (1660–1731 рр.)*, автор памфлетів, у яких засуджувалися переслідування передових людей, висміювалися забобони та пихатість англійської аристократії. Небачену славу приніс йому роман **«Робінзон Крузо»**. Неперехідна цінність твору полягає у прославленні сміливого пошуку і відкритті нових земель, возвеличенні мужності, наполегливості, людської праці та винахідливості,

відважної боротьби з небезпекою. В образі Робінзона автор втілює найголовнішу цінність буржуазної свідомості: людина всім завдячує сама собі.

Чимало передових ідей висловив у творах великий англійський письменник-сатирик *Дж. Свіфт* (1667–1745 рр.). Хоч Свіфт і був настоятелем найбільшого в Ірландії собору, він не визнавав релігійних марновірств, критикував церковні порядки («Казка бочки»). Дійсним покликанням

Дж. Свіфта була політика. Його знаменитий роман **«Мандри Гулівера»**— це глибокий і складний філософсько-сатиричний твір. Під виглядом казкових подорожей героя автор висміює вади сучасного йому суспільства: квапливість, жадібність, підозрілість, свавілля, несправедливість, політичні інтриги тощо. Свіфт висловив думку про нікчемність тогочасного життя, алегорично переніс втілення людської шляхетності на тварин.

Розглядаючи історію англійської літератури XVIII ст., не можна не згадати шотландського поета Р. Бернса (1759–1796 рр.). У поезіях він змальовував образи селян (**«Був бідний фермер батько мій»**), виступав проти соціального і національного гніту (**«Веселі жебраки»**). Революційними настроями пройняті його твори, написані під впливом Французької революції (1789 р.) — **«Дерево свободи»**, **«Чесна бідність»**.

Запитання для самоконтролю

1. Чим була викликана епоха Просвітництва?
2. Які витоки та основні засади Просвітництва?
3. Хто був найвидатнішим діячем французького Просвітництва?
4. Назвіть видатних представників бароко у живописі.

Тема 7. Європейська культура XIX–XX ст.

7.1. Розвиток науки й техніки. Дев'ятнадцяте століття характеризується могутнім розвитком виробничих сил, остаточним об'єднанням науки і техніки. Звідси берепочаток науково-технічний прогрес. У розвинутих європейських

країнах відбувається промисловий переворот, індустріалізація та урбанізація.

Це потребувало нових науково-технічних знань. Як показали підрахунки П.Сорокіна, «лише тільки одне XIX століття принесло відкриттів і винаходів більше, ніж всі попередні століття разом взяті», а саме – 8527.

Практично єдиним універсальним двигуном до кінця XIX ст. була *парова машина*, яку в 1784 р. створив і запатентував видатний англійський винахідник **Джеймс Уатт**. Революційна подія відбулася в історії судноплавства.

У 1807 р. американський винахідник **Роберт Фултон** *збудував перший у світі колісний пароплав з двигуном у вигляді поршневої машини* і 11 лютого 1809 р. запатентував його.

Англієць **Джордж Стефенсон** в 1814 р. *став автором паровоза «Ракета»*. В 1814–1825 рр. в Англії була побудована перша залізниця загального користування Стоктон - Дарлінгтон.

1839 рік вважають датою виникнення фотографії. Тоді французький художник і винахідник **Луї Жак Манде Дагер** *розробив перший практично придатний спосіб фотографування - дагеротипію*, і доповів про це Паризькій академії.

24 травня 1844 р. американський художник і винахідник **Самюель Морзе** *передав уперше телеграфне повідомлення електричним способом на відстань 65 км*.

Німецький винахідник **К. Ф. Дрез** *конструював транспортну машину на залізничному ходу, яка приводиться в рух вручну або двигуном внутрішнього згорання - дрезину*.

В 1863 р. в Лондоні побудована перша підземна залізниця (3,6 км) - метро.

В 1869 р. відбулося відкриття Суецького каналу. Його довжина становила 164 км, ширина по дну – 22 м, первісна глибина – 7,5 м. Згодом канал був поглиблений і розширений.

З кінця 70-х рр. XIX ст. почав поширюватись телефонний зв'язок, розпочалася ера електричної лампочки. Американський винахідник і підприємець **Томас**

Едісон у своїх майстернях, які стали пізніше основою знаменитої «Дженерал електрик», *розробляє всю техніку електроосвітлення.*

В 1882 р. він побудував у Нью-Йорку першу в світі теплову електростанцію загального користування, а в 1896 р. дала струм найбільша гідроелектростанція-Ніагарська.

У 80-х рр. на вулицях Берліна з'являються перші трамваї. В 1897 р. німецький інженер **Рудольф Дізель** *реалізував свою давню ідею двигуна внутрішнього згорання, названого його іменем.*

Почалася історія автомобіля, трактора, комбайна, літака.

У 1897 р. італійський радіотехнік і підприємець **Гульєрмо Марконі** *одержав патент на винахід радіоприймача.*

Період 1895-1916 рр. можна характеризувати як переворот у науковому мисленні. Були подолані стереотипи наукової свідомості, що склалися під впливом класичної механіки.

Наприкінці 1895 р. німецький фізик **Вільгельм Конрад Рентген** *повідомив про існування нового роду променів із дивовижними якостями.* Залишаючись невидимими, вони пронизують різні предмети

Раніше за Рентгена «х-промені» *відкрив* в Австро-Угорщині видатний український учений **Іван Пулюй**. Він став піонером у їх вивченні і виготовив скляну лампу для світлоскопії.

В кінці XIX ст. почалося становлення як самостійної науки атомної фізики.

В 1896 р. французький фізик **Антуан Беккерель** *вперше виявив радіоактивність солей урану.* Радіоактивність різних елементів, *радіоактивне випромінювання вивчали* видатні французькі фізики **П'єр Кюрі та його дружина Марія Склодовська-Кюрі**. Саме вона запровадила в науковий обіг поняття «*радіоактивність*».

7.2. Основні художні течії. Внаслідок стрімкого розвитку науки і техніки в XIX – на початку XX ст. культурний процес зазнав значних змін. Епоха породила

різні літературно-мистецькі течії. Вони відбивали розмаїття почуттів, нестабільний характер тогочасного суспільства.

У культурному житті Європи в першій третині XIX ст. домінував **романтизм**. В його основі лежав творчий метод, який проголосив своїм головним принципом абсолютну і безмежну свободу особистості, утвердження самостійної цінності людини та її духовного світу. Для романтизму як художнього стилю характерне заперечення нормативності у створенні творів мистецтва. Твори романтиків наповнені почуттями захоплення та розчарування, піднесення та відчаю. У літературі одним з найяскравіших представників романтизму, виразником епохи XIX ст. був великий англійський поет *Джордж Ноел Гордон Байрон*. Величезний успіх мали роман у віршах Байрона «**Дон Жуан**», поема «**Корсар**», **філософські драми** «**Манфред**», «**Каїн**». Його перу належить одна з найоригінальніших поем «**Мазепа**».

Із збирання народних пісень і балад почав свою літературну діяльність англійський письменник *Вальтер Скотт*. Своїм прозаїчним твором «**Уеверлі**» (1814) він започаткував жанр історичного роману, став зачинателем історичного жанру в літературі.

Главою й теоретиком французького демократичного романтизму, членом Французької академії з 1841 р. був письменник *Віктор Марі Гюго*. В своїх творах він виступав проти деспотизму, тиранії, висловлював віру в перемогу прогресу й демократії.

Найвідоміший його твір – роман «**Собор Паризької богоматері**».

Одним з творців жанру науково-фантастичного роману був французький письменник *Жюль Верн*. Романтикою науки проникнуті його гуманістичні книги «**Діти капітана Гранта**», «**20000 льє під водою**», «**Таємничий острів**».

У німецьких романтиків одним з улюблених жанрів була казка. Всесвітньої слави зажили народні казки, записані й опубліковані *братами Грімм* – *Якобом та Вільгельмом*.

Особливе місце в мистецтві романтизму займала музика. До композиторів-романтиків належали *австрійський композитор Франц Петер Шуберт, німецький композитор Роберт Шуман, чеський композитор Бедржих Сметана, польський композитор Фредерік Шопен.* **«Новоромантичною трійцею»** називають *французького композитора Гектора Берліоза, угорського композитора й піаніста Ференца Ліста і німецького композитора та музичного теоретика Ріхарда Вагнера.*

В другій половині XIX ст. в окремий напрям у літературі та мистецтві оформляється **реалізм** (від лат. *realis* – речовинний, дійсний). Він ставив своїм завданням найповніше, найправдивіше відтворювати дійсність, художньо осмислювати всі її суперечності, уміти враховувати об'єктивні умови, можливості, співвідношення сил.

Реалізм XIX ст. прийнято називати критичним. Найповніше принципи реалізму виявилися в творчості видатного французького письменника **Оноре де Бальзака.**

Практично все життя видатний романіст працював над створенням великого циклу романів і повістей, які згодом об'єднав під назвою **«Людська комедія».**

Риси реалізму знайшли відображення в музиці. Одним з найбільших оперних композиторів-реалістів був італійський композитор *Джузеппе Верді.* Шедеврами оперного реалізму є опери композитора **«Аїда», «Отелло», «Фальстаф».**

Середина XIX ст. стала часом народження нового музичного жанру – **оперети–легкої опери, яка включала і танець, і діалог.** Батьківщина оперети – Франція. В останній третині XIX ст. отримала розвиток віденська оперета в Австрії. Одним з її основоположників став *Йоганн Штраус* – австрійський композитор, скрипаль і диригент. Кращими його творами є оперети **«Летюча миша», «Циганський барон».**

В літературі та мистецтві останньої третини XIX ст. склалася така течія, як **натуралізм** (фр. *naturalisme* від лат. *nature* – природа). Він прагнув до безпристрасного, фотографічно точного та об'єктивного відтворення дійсності та людських стосунків. Теорія натуралізму була розроблена видатним французьким письменником *Емілем Золя*. Він сформулював теорію «**наукового роману**».

Запитання для самоконтролю

1. На фоні яких соціально-економічних перетворень розвивалися духовні процеси XIX ст.?
2. Чому в народній освіті змінилась орієнтація в навчанні: від гуманістичного знання – до природничих наук?
3. Що сприяло розширенню духовного світу людини в XIX ст.?
4. З чим було пов'язано виникнення нових течій в художній творчості?

Тема 8. Культура XX століття. Модернізм як доба у культурі.

8. 1. Основні тенденції розвитку світової культури в XX ст. XX століття у розвитку світової культури займає особливе місце. Саме в цьому столітті завершується процес її формування. XX ст. – це час небувалого зростання технологічної потужності людства, кількох хвиль науково-технічної революції. Розвиток науки і техніки зробив людину більш незалежною від природи. Технологічні і морально-політичні зрушення нашої епохи відтворилися у світовій філософії. В центрі уваги видатних мислителів стояла людина з її пошуками і ваганнями, сумнівами і сподіваннями. Філософія як духовна квінтесенція епохи відображала трагізм і воскресіння людства. Художня культура зіткнулася з суперечностями науково-технічної революції, з глобальними проблемами, які зачіпають інтереси всього людства, відповідно, з новим, духовним попитом людини, з визначенням її місця в цих процесах. Духовну спрагу людей намагалися вгамувати представники двох різних методів

художнього мислення—західноєвропейського критичного реалізму і соціалістичного реалізму.

На рубежі XIX–XX ст. все більше європейських митців відмовляються від традиційних форм виразності і шукають нові естетичні зображальні засоби, відмінні від реалістичних. Напротивагу реалізму виникає модернізм як результат пошуку нових, незвичайних засобів виразу форми і змісту творів взаємовідносин художника з життям (експресіонізм, сюрреалізм, екзистенціалізм, абстракціонізм, гіперреалізм, поп-арт та інші).

Культура XX ст. пройшла три етапи розвитку:

- для початку XX ст. (1900-1920 рр.) характерна гостра боротьба всіх форм антиреалістичного мистецтва за право на існування. Саме в цей період склались основні модерністські течії, які пізніше виступали лише в різних модифікованих варіантах.
- Час між двома світовими війнами (1921-1939 рр.) характеризується посиленням боротьби між реакційною культурою і реалістичною, демократичною.
- На розвиток культури періоду після другої світової війни (1946 – до нинішнього часу) значний вплив справили новітні досягнення НТР і технологічна революція засобів масової інформації. Виникає індустрія «масової культури», різні течії неомодернізму.

8.2. Модернізм та його течії у мистецтві й культурі XX ст. Однією з характерних рис культурного життя XX ст. є виникнення та поширення модернізму.

Модернізм (від фр. - новітній, сучасний) – характеризується розривом з ідейними і художніми принципами класичного мистецтва, відмовою від вітворення чуттєво-конкретної дійсності, предметності світу. Модернізм відмовляється від правдоподібності, відображення реальних узагальнених образів та форм реального життя.

У мистецтві початку XX ст. виникає також **авангардизм** – (фр. *avante-garde* – вперед, передовий загін), що об'єднав найрадикальніші кола модерністів, які прагнули докорінно оновити художню практику, шукали новаторські засоби вираження форми і змісту творів, боролися за все нове у мистецтві.

Авангардизм тісно пов'язаний з модернізмом. Принципи авангардизму засвоїли такі літературно-художні течії, як експресіонізм, кубізм, футуризм, дадаїзм, сюрреалізм, а також література "потoku свідомості", "новий роман", драма абсурду та ін.

Причини виникнення модернізму:

- Як реакція на суспільні проблеми. На рубежі XIX-XX ст. особливо після першої світової війни загострилась духовна криза;
- причина криється у суто художніх субстанціях. Реалізм дещо "приївся" читачеві. От письменники-модерністи і шукали нових, не набридлих публіці змісту і форм художніх творів.
- Особистісні. Молоді літератори стали торувати свої, нові «модерні» шляхи в літературі.

Отже, поява модернізму зумовлена як соціально-політичними, так і суто художніми (і навіть особистісними) причинами.

Більшість дослідників, пов'язує виникнення модернізму з **експресіонізмом** (від франц. – вираження, виразність). У 1905 році в Дрездені виникає група «**Міст**», що об'єднала чотирьох студентів-архітекторів – *Е.Л.Кірхнера*, *Ф.Бейля*, *Е.Хеккеля* та *К.Шмідта-Ротлуффа*.

Найпослідовнішими послідовниками ідей експресіонізму були: *Ернст Людвіг Кірхнер (1880-1938рр.)*, *Василь Кандінський (1866-1944 рр.)*, *Франк Марк (1880-1916рр.)*, *Оскар Кокошка (1886- 1980 рр.)*.

Близьку німецьким експресіоністам доктрину емоційно - колористичного живопису сповідували паризькі **фовісти** (від франц. - дикі). Вони стверджували свого роду живопис «без правил», за що й отримали від критиків іронічну назву.

До групи фовістів входили *А. Матісс, А. Дерен, М. Вламінк, А. Марке, Р. Ван-Донген та ін.* Їх об'єднувало прагнення до створення художніх образів винятково за допомогою яскравої відкритої барви, експресивних, напружених кольорових симфоній. Експресіонізм, який виник в живописі, так чи інакше виявився у всіх видах мистецтва. Він посідав суттєве місце в німецькій та австрійській поезії, риси експресіонізму притаманні прозі *І.Франка та Ф.Кафки*. Одним із провідних жанрів експресіонізму є **публіцистична драма, або «драма крику»**(*н'єси В. Хазенклавера, Г. Кайзера, Е. Толлера та ін.*).

Ще одним художнім напрямом, який мав довгочасні наслідки та спричинив значний вплив на розвиток модерністського мистецтва, був **кубізм** (від франц. - куб). Він виник в Парижі також на початку століття. Так само як і експресіоністи, кубісти прагнули виразити свій внутрішній світ, вважаючи його єдиним джерелом творчого натхнення. Вони відмовились від таких традиційних художніх засобів, як передача тривимірного простору, атмосфери, світла, і почали розробляти нові форми багатовимірної перспективи, які б дали змогу показати об'єкт з усіх боків у вигляді безлічі площин, які перетинаються між собою, утворюючи напівпрозорі чотирикутники, трикутники, півкола. З кубізмом в різні часи була пов'язана творчість багатьох митців, проте найголовнішу роль у становленні нового напрямку відіграли іспанець *Пабло Пікассо (1881-1973 рр.)* та француз *Жорж Брак (1881-1963 рр.)*. Навколо П. Пікассо та Ж. Брака гуртувалися не лише молоді художники *Р. Делоне, А. Глез, Ж. Метценже, Ф. Пікабля, Ф. Леже*, але й поети – *Макс Жакоб, Андре Сальмон і особливо Гійом Аполлінер (1880-1918 рр.)*, які взяли участь у розробці теоретичних засад кубізму.

Серед ранніх авангардистів, на яких вплинув кубізм, були італійські футуристи (від лат. – майбутнє). Про утворення **футуризму** заявив у 1909 р. італійський письменник *Філіппо Марінетті (1876- 1944 рр.)*, наголошуючи на закінчені мистецтва минулого та народженні футуризму як мистецтва майбутнього.

Відкидаючи традиційну культуру та її цінності, футуристи протиставили їй культ техніки та індустріальних міст (урбанізм).

У повоєнну добу виникають нові форми модернізму, які на відміну від довоєнних вже тяжіють до активного впливу на світ, до втручання в духовну, а іноді й у суспільну сферу людського буття. Зокрема, активну антиестетичність містив у собі **дадаїзм**, що народився ще в першу світову війну у Швейцарії. Відраза до існуючого способу життя та пов'язаної з ним культури у дадаїстів набрала форми анти-культури. Заперечуючи мистецтво як естетичну творчу діяльність, дадаїсти почали займатись коллажем та фотомонтажем (*Г. Гросс, Дж. Хартфілд, Х. Хьок, К. Швіттерс у Німеччині*), спорудженням механізмів та предметно-антропоморфних комбінацій.

Настрої, які були спонукальним мотивом виникнення дадаїзму, сприяли появі **сюрреалізму** (франц. – надреалізм) – течії, що посідає одне з найпомітніших місць у складній культурній палітрі ХХ ст. Перше ядро сюрреалістів утворювали молоді паризькі поети та письменники – *Андре Бретон (1896-1966 рр.)*, *Луї Арагон (1897-1984 рр.)*, *Поль Елюар (1895-1953 рр.)*, *Жак Преве (1900-1977 рр.)*, та ін. Пізніше в угруповання влились художники *М. Ернст, А. Массон, Х. Міро, М. Дюшан, С. Далі, Р. Магріт*. Творча та теоретична платформа сюрреалізму вперше була визначена у 1924 р. Його представники вирішили замінити реальний, наочний світ містичним світом підсвідомого. Сновидіння, галюцинації та божевілля визнавались єдиним джерелом натхнення.

Розквіт сюрреалізму припадає на 1924-1938 рр. Найяскравішим представником сюрреалізму по праву вважається відомий іспанський художник *Сальвадор Далі*. Його картини являють собою ірраціональні комбінації суто реальних предметів, які мають натуральний вигляд, або парадоксальним способом деформовані.

Наприкінці 40-х – початку 50-х років, усі школи західного мистецтва, зокрема сюрреалізм, були відсунуті на задній план **абстракціонізмом** (від лат. - далекий від дійсності). Розквіт абстракціонізму припадає на другу половину XX ст. Першим художником та теоретиком абстракціонізму вважається *Василь Кандінський*. Нове покоління абстракціоністів, яке прийшло в мистецтво після другої світової війни (*Дж. Поллок, В. де Кунінг та ін.*), продовжуючи пошуки абстракціоністів початку століття, розробили нові прийоми та засоби. І зокрема американський живописець *Джесон Поллок* став засновником **«абстрактного експресіонізму»**, він зробив акцент на самому процесі художньої творчості, який стає самоціллю.

Поглиблення культурної кризи призвело до появи нових форм авангардизму в останній третині XX ст., які навіть власними adeptами тлумачаться як анти мистецтво. Умовно їх можна об'єднати в поняття **«концептуальне мистецтво»** (від англ. – поняття, ідея, загальне уявлення). Концептуальне мистецтво розглядається як засіб демонстрації понять, які застосовуються в різних галузях знання: філософії, соціології, антропології тощо, наприклад, «рух», «поняття», «пуста форма», «умовність», «художник» і т.п. Для ілюстрації понять застосовуються різні матеріали: літературні тексти, графіки, людське тіло, відеозаписи, природні об'єкти, промислові вироби. Залежно від використання того чи іншого матеріалу в концептуальному мистецтві можна вирізнити такі течії, як **боді-арт, ленд-арт, перформенс, відео-арт** тощо. Концептуальне мистецтво є принципово антиестетичним.

«Масова культура» в її розвинутому вигляді вперше сформувалася у США. Виникненню її сприяв розвиток засобів масової комунікації – газет, популярних журналів, радіо, грамзаписів, кінематографа. Все це – з одного боку, демократизувало культуру, відкривало до неї доступ масової аудиторії, з іншого – зумовило проникнення в культуру комерційних інтересів, культура стала предметом бізнесу. В Європі "масова культура" завжди протистояла

культури офіційній, контрольованій державою та церквою. В США «масова культура» спершу пропагувала стереотипи й ідеї офіційної культури, основним регулятором якої стала реклама. «Масова культура» справляє величезний вплив на всю культуру в цілому. Їй властива тенденція до гомонізації, тобто прагнення надавати культурним явищам однорідності. На відміну від елітарної культури, тобто культури, орієнтованої на смаки обраних, масова культура свідомо орієнтує поширювані нею духовні цінності на середній рівень масового споживача, бажання надати всім елементам культурної системи однорідності та абсолютної схожості - суттєва змістова характеристика «масової культури».

Запитання для самоконтролю

1. Що таке модернізм?
2. Що таке авангардизм?
3. Назвіть причини виникнення модернізму?
4. Хто по праву вважається найяскравішим представником сюрреалізму?

Тема 9. Культура східних слов'ян.

9.1. Основні етапи розвитку культури стародавніх слов'ян.

Предки українців проживали на досить обширній території, яка має давню історію. Стародавні слов'яни мали тісні зв'язки з різними народами стародавнього світу та їх культурами. Сучасна наука розрізняє такі основні етапи розвитку культури стародавніх слов'ян: мізинський, трипільський і черняхівський.

Деякі вчені висловлюють думку про те, що вже **епоха пізнього палеоліту** (близько 25 тис. років до н. е.) засвідчує існування на території України певного рівня культури. Так, розкопки біля сіл **Мізинь** (Чернігівська область), **Добраничівка** (Київська область) та **Гінці** (Полтавська область) виявили житла стародавніх мисливців. Ці житла були споруджені з дерева і

кісток мамонта, вони мали вигляд наметів. Було знайдено крем'яні знаряддя праці, невеликі статуетки, що відображали образ матері і прикраси з слонової кістки з геометричним орнаментом.

У той період стародавні слов'яни навчилися добувати вогонь, вміли користуватися ним. Вони не лише виготовляли, але й вдосконалювали знаряддя праці. Людина з печери вийшла жити в наземні будівлі, навчилася споруджувати житло. Головним заняттям було полювання. З'являються примітивні релігійні вірування, зокрема магія, фетишизм, анімізм. Разом з ними формуються елементи первісного мистецтва.

Знахідки культурних пам'яток **старокам'яної доби** (або так званої *мізинської культури*) зустрічаються і в інших районах України, зокрема на **Київщині, Полтавщині й Тернопільщині**. Це засвідчує, що людина епохи палеоліту вже мала певний рівень культури.

Слов'янські культури на великій території від **Карпат до Дунаю, Лісостеповій Україні, Прип'яті та Подесенні** дуже близькі між собою. За місцем перших знахідок ці культури називаються **празько-корчакськими** і датуються **VI-VII ст. н.е.** Одна з найбільш досліджених пам'яток цього періоду – **могильник біля села Корчак під Житомиром**. На сьогодні на території Центральної та Південно – Східної Європи вченим відомо понад 500 пам'яток цієї культури.

9.2. Реміснична та побутова культура східних слов'ян.

Археологічні джерела дають можливість уявити головні заняття східних слов'ян, зокрема це **землеробство**. Поряд з ним існували **скотарство та промисли: мисливство, рибальство та бортництво**. Останнє відіграло значну роль у житті слов'ян.

Слов'янські племена добре знали різноманітні ремесла: залізоробне, гончарне, ювелірне.

Такі види ремесел, як гончарство, прядіння, ткацтво, обробка шкіри, каменю, дерева, за умов натурального способу життя залишались здебільшого в межах родинного промислу, задовольняючи потреби сім'ї.

Одним з елементів матеріальної і духовної культури людського суспільства є житло, яке відігравало надзвичайно важливу роль у житті людини. Тому в давніх українців будівництво будинку, вибір місця були регламентовані великою кількістю обрядів і ритуальних дій.

Будівельний матеріал, з якого наші предки зводили житлові та господарські будівлі, залежав значною мірою від місцевих природних ресурсів – **дерево**(в *Карпатах і на Поліссі*), з **глини та солом**(*лісостеп*), з **цегли – сирівки** або з **природного каменю** (*степові райони*).

Хати, господарські ями (де зберігалися продукти), хлів – становили двір. Кілька груп дворів – поселення в якому мешкав рід. Частина українських поселень мали укріплення–городища з високими земляними валами та глибокими ровами.

Важливе місце в системі культури будь-якої етноісторичної спільності має набір посуду, який втілює в собі етнічні особливості, естетичні смаки людей, рівень культурного розвитку.

Найпоширенішою ремісничою продукцією був глиняний посуд. Найвищого піднесення керамічне виробництво досягло у племен черняхівської культури – гончарні печі відкрито на поселеннях **Лука-Врублिवецька, Бакота, Лепесівка та ін.**

На керамічних вазах (IV ст.) черняхівської культури із сіл **Лепесівка і Ромашки** відображена календарна символіка. Плоскі широкі вінчики лепесівських ваз поділені на 12 секторів-місяців, кожний з яких має свою орнаментальну символіку землеробського змісту. Ці посудини призначалися для новорічних ворожінь та заклинань.

9.3.Вірування стародавніх слов'ян. Для релігійних уявлень праукраїнців є характерним поклоніння силам природи і культ предків.

Для давнього мешканця українських земель вся природа була населена масою різних божеств: польовики, лісовики, водяники, русалки, мавки. Рослини уявляли як живі істоти, що можуть розмовляти між собою, переходити з місця на місце, наділяти власника цвіту чи листя чарівними властивостями.

Культ роду заповнював все життя людини того часу. На кожному кроці відчувалася присутність предків, зокрема, під час народження, весілля, смерті. З культом предків пов'язане поклоніння богу Роду і рожаницям (відповідальним за людські долі).

Крім Рода і рожаниць (поклоніння яким мало родинний характер) відомі й інші боги слов'янського пантеону. Насамперед це **Даждьбог**— бог Сонця, врожаю, достатку. **Культ Перуна**— бога грози і війни, який у християнській версії, набув подоби **пророка Іллі**— громовержця, до цього часу зберігся на Гуцульщині. Давні астральні культи знайшли свій відгомін у поклонінні богу – вогню небесному —**Сварогу**, богу вогню – земному **Сварожичу**.

У владі **Велеса**— врожай і плодючість худоби. Богиня - мати —**Мокоша**, покровителька всього живого, часто зображувалася схожою на дерево. Серед інших богів, яким поклонялися слов'яни-язичники, були **Лада**— богиня кохання, **Леля** — богиня весни та ін.

Археологи знаходять язичницькі жертовники (капища), де, вочевидь, відбувалися ритуальні дії.

Найцікавішою пам'яткою культової скульптури язичницьких часів є так званий **«Збруцький ідол»**, знайдений 1848 р. біля м. Гусятина на р. Збруч.

У праукраїнців існували також ритуали, які носили календарно-обрядовий характер. Частина з них, запозичена християнством, дійшла до наших днів (*Коляда, Масляна, свято Купала...*).

Поряд з віруванням в істот обожнювались всілякі духи і сили природи: сонце, місяць, зірки, повітря, вітер. Однак особлива шана віддавалась деревам: кожне символізувало той чи інший рід, плем'я, свято оберігалось. Перше місце займав **дуб**, особливо старий –*символ мудрості*; **ясен** –*присвячувався Перуну*; **клен і липа** –*символи подружжя*; **береза** –*символ чистоти, духовної культури*.

Запитання для самоконтролю

1. Яка епоха засвідчує існування на території України певного рівня культури?
2. Які різноманітні ремесла добре знали слов'янські племена?
3. Назвіть головні заняття стародавніх слов'ян.

Тема 10. Культура Київської Русі.

10.1. Суспільно-політичний, економічний та культурний розвиток Київської Русі.

Київська Русь – одна з могутніх держав Європи IX–XII ст. Вона відіграла велику роль в історії східних слов'ян та інших слов'янських народів. Давньоруська держава сприяла їх суспільно-політичному, економічному та культурному розвитку. Феномен надзвичайного злету культури Давньоруської держави вчені пояснюють тісними зв'язками з Візантією, Хазарією, країнами Центральної і Західної Європи. Їх вплив на культурний поступ Русі був справді значним, а не вирішальним. У давньоруській культурі немає галузі, розвиток якої не спирався б на багатотисячолітні місцеві традиції, збагачені впливами сусідніх народів.

При розкопках стародавніх міст: Києв, Галич, Чернігів, Володимир-Волинський археологи знаходять велику кількість знарядь праці, особливо сільського господарства, костяних гребенів, прикрас із кольорових металів і скла, які відносяться до цієї епохи.

У східних слов'ян значного поширення набула язичницька релігія – **політеїзм** (багатобожжя). Слов'яни приносили жертви **Перуну** – *богу блискавки*, **Дажбогу** – *богу сонця*, **Волосу** – *покровителю худоби*.

На етапі завершення формування державності Київської Русі її культуразбагатилась на нові елементи. Найважливішим з них стала писемність, яка поширилась у східнослов'янському світі значно раніше від офіційного введення християнства. Відомо, що слов'яни застосовували «**черти**» і «**рези**» – предметні спроби передачі повідомлень при торгівлі.

Першими значними пам'ятками давньоруської писемності вважаються **угоди Русі з Візантією – 911, 945, 971 років**, написані грецькою і руською мовами. Розкопки в Новгороді та інших містах Північної та Північно – Східної Русі виявляють «**берестяні грамоти**» – листування громадян з приводу різних господарських справ. Українським варіантом «берестяних грамот» є звенигородські грамоти.

Своєрідною компенсацією «берестяних грамот» в українських землях є **графіті** – давні (XI–XIII ст.) написи побутового характеру, зроблені парафіянами і священиками на стінах культових споруд.

10.2. Запровадження християнства, його вплив на розвиток культури Київської Русі.

Запровадження християнства на Русі сприяло зміцненню державності, поширенню писемності, створенню визначних пам'яток літератури, живопису, кам'яної архітектури, музичного мистецтва.

В кінці X ст. виникла потреба в загальновизнаній ідеології. А в той час нею могла бути лише релігія. Князь Володимир у 988 р. провів другу релігійну реформу – остаточно хрестив Русь.

Виникла потреба ознайомити людей із Біблією, життями святих, проповідями тощо. Слід зазначити, що давньоруські книжники творчо підходили до процесу перекладу: редагували тексти, вставляли власні зауваження, цитати.

Найдавнішою пам'яткою писемності Київської Русі є **«Ізборник Святослава»**, укладений 1073 та 1076 рр. для київського князя Святослава Ярославича. Поряд із творами церковно-релігійного змісту, зокрема уривками з патристичної літератури, він містить публіцистичні твори давньоруських письменників, у яких роз'яснюються норми поведінки людини за різних побутових обставин.

У Київській Русі достатньо швидко виник свій жанр літератури – **літописання**.

Літописи – це не лише історичні, а й літературні твори, сказання, билини, народні перекази, посольські нотатки, легенди. Найвидатнішим історичним твором Київської Русі й найвидатнішим вітчизняним літописом серед збережених часом є **«Повість временних літ»**, написана ченцем Києво-Печерського монастиря **Нестором 1113 р.** У творі вперше зроблено спробу визначити місце Київської Русі у загальноісторичному процесі, пов'язати її з світовою історією.

Запровадження християнства на Русі мало великий вплив на розвиток кам'яної архітектури. Першою кам'яною церквою на Русі вважається **Десятинна**, побудована у Києві 989 – 996 рр. Це був хрестовокупольний храм з трьома нефами, оточений галереями, прикрашений мозаїкою, фресками, коштовними чашами, іконами.

З-поміж світських кам'яних будівель Києва найзнаменитішою пам'яткою є збудовані Ярославом Мудрим **Золоті ворота**, які, однак, не завершувалися так званою домовою церквою. Першою світською спорудою з каменю в Києві є **палац князя Володимира**, зведений наприкінці X – початку XI ст. Палац збудовано з поєднанням візантійських і ранньороманських традицій зодчества. В середині XI ст. з'явилися перлини давньоруського зодчества – **Софійські собори у Києві, Новгороді, Полоцьку**.

10.3. Музичне мистецтво Київської Русі. Музичне мистецтво східних слов'ян доби Київської Русі досягло високого рівня. Про це свідчать фольклорна

спадщина, давньоруський культовий спів, музика княжого двору, ратна (військова) музика.

В усній народній традиції продовжують **розвиватись ігри, календарні та родинно-побутові пісні, похоронні плачі й голосіння**, їх найдавніші зразки збереглися в невеликій кількості.

Плин часу зумовлював нові народнопісенні жанри. Серед них найзначніший – **билинний епос**, що активно розвивався у Х–ХІ ст. У билинах у художньо-поетичній формі відбивалася боротьба народу за незалежність, втілювалися патріотичні ідеї, уявлення про героїв-богатирів, наділених мудрістю, силою, красою. Такими є билинні герої **Ілля Муромець, Добриня Никитич, Альоша Попович, Микула Селянинович**. Історія зберегла також імена народних співців билин – **Бояна, Митуси, Ора**, згадки про яких зустрічаються у «Слові о полку Ігоревім», Іпатіївському літописі та ін.

Носіями народного мистецтва були **скоморохи**. Ці обдаровані виконавці-імпровізатори поєднували якості актора, танцюриста, співака, музиканта-інструменталіста, акробата. Вони були постійними учасниками народних розваг, свят, урочистих подій; нерідко їх запрошували до боярських та княжих дворів. Лише церква негативно ставилася до цих «веселих молодців», як їх називали в ті часи.

На думку дослідників музичної культури Київської Русі, князі утримували при дворі професійних музикантів-інструменталістів, співаків, танцюристів. Учасниками князівських розваг, свят у княжих палатах були **співці – сказителі билин, скоморохи**. Музика супроводжувала ратні походи княжих бойових дружин. Головну роль тут відігравали духові та ударні інструменти. **Це струнні смичкові – гудок, смик; щипкові – лютня, гуслі, псалтир; духові – роги, труби, сурми, свистки, сопілки, дудки, жалійки, волинки, органи; ударні – бубни, тарілки, дзвіночки, брязкальця.**

Важливу роль відігравали церковні дзвони, які сповіщали про наступ ворога, пожежу, скликали людей на віче.

Унікальні відомості про інструментарій Київської Русі дають фрески Софійського собору. На них, зокрема, зображено музик, які грають на духових та струнно-щипкових інструментах.

У культурно-мистецькій спадщині Київської Русі чільне місце посідає церковний спів. Давньоруські одноголосні церковні наспіви називалися **знаменним розспівом** (від давньослов'янського «знам'я» – знак). Відповідно і основою знаменного розспіву стали «**гласи**» – *хорові монодії, мелодія наближалася до речитації*. Знаменний розспів був чистовокальний, без супроводу. Його краса і самобутність викликали захоплення багатьох іноземних мандрівників.

У Київській Русі з'явилися центри навчання співу. Це, зокрема, великий хор та школа при Десятинній церкві, двір деместиків–співаків-солістів, що були одночасно диригентами й учителями співу.

Загалом культурний розвиток Київської Русі IX–XIII ст. знаходився на високому європейському рівні. На жаль, монголо-татарська навала перервала цей яскравий період вітчизняної історії. Але культура Київської Русі в усіх своїх формах жанрах показала свою самобутність і заклала підвалини для подальшого розвитку культури України пізнього Середньовіччя.

Запитання для самоконтролю

1. Коли створили давні русичі власну писемність?
2. Які жанри розвивались у літературі Київської Русі?
3. Як розвивалась освіта в добу Київської Русі?
4. Які архітектурні пам'ятки Княжої доби ви знаєте?
5. Назвіть найбільші відомі літописні пам'ятки Княжої доби.

Тема 11. Українська культура XIV - перша половина XVII ст.

11.1. Суспільно-політичні та історичні обставини розвитку української культури. У другій половині XIV ст. більша частина українських земель увійшла до складу Великого князівства Литовського. Україна об'єдналася з Литвою в одній державі як рівна з рівною. Самі литовці називали її Велике князівство Литовське Руське і Жемантійське. Це найповніше відповідало національному та територіальному складу нової держави. Українські, білоруські та частково російські землі становили 9/10 загальної площі князівства.

Населення українських земель не чинило опору литовським князям. Останні дотримувалися на захоплених землях правила: «Ми старину не рушимо, а новини не вводимо». Місцеві руські феодали зберегли свої володіння. Самі землі – Чернігово-Сіверщина, Київщина, Поділля – залишилися автономними.

Руська (українська) мова була визнана офіційною. Нею писалися законодавчі акти, розпорядження, судові присуди листи до українських магнатів, що стосувалися місцевих справ. Зберегла свої позиції в Литовському князівстві православна церква. Українські землі під литовською зверхністю не знали суспільної боротьби на релігійному ґрунті. Володарі Литви виявляли толерантність щодо різних конфесій. Дещо інша ситуація склалася на руських землях Польського королівства. Тут позиції католицизму були значно міцнішими, ніж у Литовській державі. І хоча й тут православні користувалися свободою віросповідання, їхня конфесія розглядалася як нижча за католицьку.

У др. пол. XIV ст. на українські землі починається експансія Польщі. Підпорядкування поляками земель було важливим поворотним пунктом для обох народів. Для поляків це означало сталу орієнтацію на схід, а для українців – заміну своїх правителів чужими, підпорядкування чужій нації з іншою релігією та культурою.

Фатальними для українців були наслідки **Люблінської унії 1569 року**, згідно з якою більша частина українських земель (Галичина, Холмщина, Волинь,

Поділля, Брацлавщина, Київщина) перейшла до Польщі, а друга – значно менша – до Москви.

Ситуація ускладнилася підписанням **Берестейська церковної унії у 1596 році**. Утворилася уніатська (грекокатолицька) церква. Міжконфесійна боротьба виснажувала сили українського народу: православні з презирством ставилися до уніатів як зрадників, а римо-католики не вважали їх за повноправних громадян. Однак, незважаючи на складні обставини розвитку, культура української народності жила і розвивалась.

11.2. Усна народна творчість. У литовсько-польську добу широкого розвитку набуває в Україні усна народна творчість, зокрема **історична поезія**, яка зароджується в XV ст. В ній найповніше проявились національні особливості духовної культури українського народу. Поява історичних пісень та дум пов'язана з боротьбою українського народу проти турецько-татарської агресії та польсько-шляхетського панування.

Могутній поштовх народнопісенній творчості в Україні дало виникнення українського козацтва та Запорізької Січі.

Історичні пісні та думи несли в собі велике ідейне навантаження, формуючи кодекс козацької, лицарської моралі, виховуючи почуття патріотизму. Такі ідеї властиві *думам про Олексія Поповича та бунт на Чорному морі, про плач невольників, про втечу трьох братів з Азова, про Самійла Кішку, про Івася Коновченка*. Образ жінки, яка не могла розірвати зі своїм чоловіком – турецьким султаном, але залишилась патріоткою рідного народу й допомагала співвітчизникам звільнитися з неволі, відображений у думі «**Маруся Богуславка**». Оригінальною пам'яткою народної поезії другої половини XVI ст. є «**Пісня про Байду**».

11.3. Розвиток освіти і наукових знань В Україні майже до кінця XVI ст. не було загальних середніх і вищих навчальних закладів. Українська молодь вже з середини XIV ст. прокладала собі дорогу до навчання в західних університетах.

Число українських студентів у вищих навчальних закладах Західної Європи поступово зростало. Так, у найстарішому Болонському університеті здобув вищу освіту **Юрій Дрогобич (Котермак)**. **Юрій Дрогобич** – перший вітчизняний автор друкованої книги. Його наукова діяльність була відомою в багатьох країнах Європи, його праці зберігаються в бібліотеках та архівах Франції, Німеччини, Італії, Польщі.

Інший славетний український поет-гуманіст, педагог – **Павло Процелер (Русин)** походить з міста Кросно (нині воєводство Польщі).

В 1509 році були видані «**Пісні Павла Русина з Кросно**». Це найцікавіша літературна пам'ятка. У ній сконцентровано всю поетичну спадщину Павла Русина. Вірші цієї збірки різноманітні за тематикою, але переважають в них ренесансні й гуманістичні мотиви.

До видатних українських гуманістів належить і **Станіслав Оріховський-Роксолан**.

Найвизначнішими працями Станіслава Оріховського є «**Про турецьку загрозу слово I та II-ге**», видане у Кракові в 1543 р., «**Про целібат**», «**Напучення польському королеві Сигізмунду Августу**», «**Промова на похоронах Сигізмунда I**».

Поряд зі Станіславом Оріховським працювала ціла плеяда блискуче освічених українських гуманістів. Це **Іван Туробінський-Рутенець**, **Григорій Чуй-Русин**, **Анонім** («**Про вибиття татар перекопських під Вишневцем року 1512-го**») та багато інших.

Зачинателі української гуманістичної культури **Юрій Дрогобич**, **Павло Русин з Кросна**, **Станіслав Оріховський**, **Григорій Чуй** та інші зробили вагомий внесок у розвиток правознавчої науки, в числі перших у європейській філософській думці вони заперечували божественне походження влади, висловлювали ідеї освіченої монархії, обмеження її влади законом, виступали проти підпорядкування світської влади духовній.

На межі XVI– XVII ст. під впливом західноєвропейських гуманістичних та реформаційних ідей в українській освіті відбулися істотні зміни. Було створено нові навчальні заклади, які ґрунтувалися на національних освітніх традиціях, поєднанні вітчизняного і кращого європейського досвіду. До них належать **Острозький культурно-освітній центр, Львівська і Київська братські школи, Київська колегія, Києво-Могилянська академія.**

Багатий і впливовий магнат, князь **Костянтин Острозький** заснував **1576 р. у м. Острог** культурно-освітній центр нового типу. До нього входили колегія, літературно-науковий гурток, бібліотека і друкарня, яку протягом 1577–1582 рр. очолював відомий першодрукар Іван Федоров. Це по суті була перша вища школа європейського зразка в українських землях, що згодом дістала назву академії. Першим ректором академії був **Герасим Смотрицький**, письменник-полеміст і культурно-освітній діяч XVI ст. В Острозькому культурно-освітньому центрі викладання поєднувалось з науковою, перекладацькою й видавничою діяльністю. Навчання здійснювалось за поширеною у Європі системою *«Семи вільних мистецтв»*. Тут вивчалися богослов'я і філософія, математика і астрономія, діалектика і логіка, старослов'янська, польська, грецька та латинська мови. В академії працювали висококваліфіковані професори не лише православного віросповідання, але й іновірці, що їх звільнили з латинських шкіл за протестантські погляди.

Серед професорів були українці **Василь Суразький**, що написав **«Працю про єдино істинну православну віру»**, де обґрунтував релігійну доктрину острозьких книжників; **Дем'ян Наливайко**, який зробив істотний внесок у розвиток афористичного аспекту філософського знання в Україні; білорус **Андрій Римща**, який написав і видав в Острозі **«Хронологію»**;

Утвердженню авторитету старослов'янської мови, яка принижувалась католицькими богословами, сприяло перевидання **Іваном Федоровим** старослов'янського букваря.

Острозька академія залишила по собі значний слід в історії освіти й духовного життя України. Найвагомішою культурною пам'яткою Острозької академії було видання повної художньо ілюстрованої Біблії слов'янською мовою в 1581 році, текст якої вживався при богослужінні у православних церквах. Острозька академія, даючи освіту місцевій молоді, стала зразком для інших шкіл. За зразком Острозької академії вищі школи були створені в *Турові – 1572 р., Володимирі-Волинському – 1577 р., Слуцьку – 1580 р., Львові – 1586 р.*

Вагомий вклад у розвиток української культури внесли церковні братства. Виникнення церковних братств припадає на кінець XVI ст., коли православна церква зазнала глибокої кризи, втратила свою монополію у суспільному житті, а католицька, уніатська і протестантська церкви активно боролись за поширення свого віровчення в українських землях.

Першу братську школу було засновано в 1568 р. у Львові при Успенському братстві, її засновниками були міщани, члени братства Юрій Рогатинець та Дмитро Красовський, культурно-освітні діячі **Стефан та Лаврентій Зизанії**. У програму школи входило вивчення курсу «семи вільних наук», які склались з предметів «тривіума»— граматики, риторики, діалектики та «квадривіума»— арифметики, геометрії, астрономії, музики. Поряд з церковнослов'янською й грецькою вивчали польську та слов'янську мови. При Львівській школі була власна багата бібліотека. Львівська Успенська братська школа користувалась високим авторитетом. Перший ректор школи, грецький і український культурно-освітній діяч **Арсеній Еласонський** в 1586– 1588 рр. уклав **«Порядок шкільний»**, що став одним з найстаріших шкільних статутів Європи. Головною ідеєю статуту була ідея станової рівності. В ньому наголошувалось, що «багаті над убогими в школі нічим не можуть бути вищими, крім тільки наукою».

У Центральній Україні на початку XVII ст. активізувався рух зі створення братських шкіл. Було створено *Київську братську школу*, яка стала ідейно-

культурним осередком національно-визвольної боротьби українського народу. Першим її ректором став **Іов Борецький**, котрий раніше очолював Львівську школу, а також викладав там латинську та грецьку мови. При організації *Київської школи* І. Борецький спирався на попередній досвід. З братською школою в Києві пов'язані імена таких видатних діячів культури, як **Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Захарія Копистенський та ін.** У Київській братській школі вивчали грецьку, латинську, слов'янську, польську мови, а також поетику, риторiku, філософію. Діяльність Київського братства підтримувало Військо Запорізьке. У 1615 р. гетьман П. Конашевич-Сагайдачний з «усім військом» вступив до Київського братства і взяв під захист братську школу.

У цілому в кінці XVI – на початку XVII ст. в Україні діяло близько тридцяти братських шкіл: у *Перемишлі, Луцьку, Кременці, Кам'янці-Подільському, Городку та інших містах.*

Вагомі здобутки вітчизняної освіти пов'язані з ім'ям **Петра Могили**, який, будучи митрополитом Київським, у 1631 році заснував Лаврську школу як вищий заклад європейського типу. Через рік він об'єднав її з Київською братською школою і створив Київську колегію, що пізніше стала називатися Києво-Могилянською академією. Він забезпечив її професорами високої кваліфікації.

Києво-Могилянська академія за змістом навчальних програм і рівнем викладання відповідала вимогам європейської вищої освіти і була вищою школою загальноосвітнього характеру. До неї вступала молодь всіх станів українського суспільства, починаючи від шляхти й козацької старшини і закінчуючи міщанами й селянами.

Вона була єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи, де готувались кадри для всього православного світу.

11.4. Полемічна література. Важливою зброєю в боротьбі за соціальне і національне визволення народу, яскравим явищем української культури була полемічна література. Вона спрямовувалась проти спроб інших конфесій поширити свій вплив на православне населення і почата бурхливо розвиватись у XVI–XVII ст. Об'єктом особливо гострої критики православних полемістів **Г.Смотрицького, І.Вишенського, Стефана Івановича Зизанія (справжнє прізвище Кукіль), Клірика Острозького, Марціна Бронєвського (Христофора Філалета), М.Смотрицького, П.Могили, З.Копистенського** була унія та її апологети, такі як перший ректор Віденської академії, безпосередній учасник прийняття Берестейської унії 1596 р., єзуїт **П.Скарга**, який у своєму знаменитому трактаті **«Про єдність церкви Божої»** доводив, що православ'я перебуває у настільки безнадійному становищі, що єдиним виходом для його прибічників є поєднання з Римом. Боротьба велася між католиками й уніатами, з одного боку, та православними – з іншого, й мала довести переваги своєї віри. Одночасно в полемічній літературі значна увага приділялася питанням розвитку освіти, книгодрукування. Більшість письменників–полемістів усвідомлювали необхідність розширення освітніх програм, підвищення ролі школи у вихованні молоді.

Автором перших полемічних творів **«Ключ царства небесного» і «Календар римський новий»**, надрукованих в Острозі в 1587 р., був письменник-полеміст **Г.Смотрицький**. В них він гостро критикував твори войовничих католиків та єзуїтів, спрямовані проти українського народу і його культури, виступав проти запровадження в Україні григоріанського календаря. **Г.Смотрицький** гостро критикував твір **П.Скарги «Про єдність церкви Божої»**, а також книжку єзуїта **Венедикта Гербеста «Висновок віри римської Церкви»**, яка була спрямована проти українського народу і його культури. В свою чергу, **П.Скарга** у книзі **«На захист Берестейської унії» (1597)** захищав об'єднання католицької та

православної церкви, доводив благодійність цього історичного акту для православних. Навпаки, острозький шляхтич **Марцін Бронєвський (Христофор Філалет)** в **«Апокрисисі»**, опублікованому в 1597 р. у Кракові польською і в 1598 р. в Острозі українською мовами, захищав правомірність рішень Берестейського собору православної церкви 1596 р. і засуджував унію, домагався скасування станового поділу суспільства, демократичних прав для українців.

Як письменник-полеміст брав участь у національно – релігійній боротьбі **М.Смотрицький**. Він написав анонімний трактат **«Відповідь»** та великий полемічний твір, літературну перлину **«Тренос, або плач за Святою Східною Церквою»**, виданий у 1610 р. польською мовою під псевдонімом **Теофіл Ортолог**. **«Тренос»** (трагічність) написаний як речитатив-голосіння матері – православної церкви, що символізує вітчизну, поневолену і зраджену її власними синами. Він спрямований проти невдячних дітей – тієї частини українсько-білоруської князівсько-шляхетської верхівки що прийняла католицтво, позбавивши свій народ політичного і релігійного захисту.

Автором багатьох полемічних творів антикатолицького спрямування, письменником – полемістом був **Іван Вишенський**, людина великого літературного й полемічного хисту.

Відомо близько 20 творів І.Вишенського, найвизначніші з яких – **«Обличеніє діавола-миродержца»**, **«Послание к утекшим от православія єпископам»**, **«Порада о очищенію церкви»** та ін. В своїх творах він критикував Берестейську унію та католицизм, весь тогочасний церковний і світський лад.

Запитання для контролю

1. Яка була роль братств у розвитку української культури?
2. Які наслідки для розвитку культури Берестейської унії (1596)?
3. В якому столітті зароджується історична поезія?

4. Що зробили для розвитку української культури князь Костянтин Острозький і Петро Могила?

Тема 12. Українська культура XVIII-XIX століття.

12.1. Суспільно-політичні й історичні передумови розвитку української культури. Наприкінці XVIII ст., коли почався процес національного відродження, українська етнолінгвістична територія, тобто ті землі, де жили українці, перебувала в межах двох багатонаціональних імперій: Російської та Австрійської. Цей політичний поділ залишився до Першої світової війни. Духовна культура українського народу кінця XVIII – початку XX ст. розвивалась в умовах постійних утисків Російської та Австрійської імперій. Після ліквідації Гетьманщини (1764 р.) і зруйнування Запорозької Січі (1775 р.), юридичного оформлення кріпосного права на Лівобережжі та Слобожанщині (1783 р.), скасування чинності магдебурзького права (1831 р.) і Литовського статуту (1840 р.) на Правобережжі Україна фактично перетворилась у безправну колонію Російської імперії.

У 1801 р. на царський престол вступив Олександр I, який здобув репутацію ліберального правителя. В усій імперії відчувався подих так званої нової ери. Генерал-губернатором України був призначений прихильний до українців князь Куракін. Скориставшись цими обставинами, українські культурні діячі заснували 1805 р. у Харкові приватний університет.

Поразка Наполеона у війні з Росією призвела до посилення абсолютистських режимів у країнах Європи. Реакція царизму на події в Україні стала ще жорстокішою. Були створені «військові поселення», які перетворювали українських селян на військових, що спричинило численні бунти і заворушення. На початку XIX ст. в Україні з'явилися масонські організації антиурядового спрямування. Одна з них під назвою «**Любов до істини**», членом якої був І. Котляревський, діяла в Полтаві 1818 р. У Києві організувалася таємна ложа

«Товариство об'єднаних слов'ян». Аналогічні організації існували в Житомирі, Кременці й інших містах України.

Ситуація в Україні ще більш ускладнилася, коли на царський престол 1825 р. вступив Микола I. Царські власті розпорядились ліквідувати польські школи. Російська мова стала офіційною в усіх установах. Київський університет св. Володимира, заснований 1832 р., став центром обрусіння. Доба правління Миколи I позначилася жорстокою реакцією в суспільних сферах життя.

12.2. Дворянський період національно культурного відродження та його особливості. Зародки національно-культурного відродження простежуються в останній чверті XVIII ст. у середовищі українського дворянства, яке сформувалося з колишньої козацької старшини і поступово русифікувалося. Незважаючи на жорстку політику цариці Катерина II стосовно України, представники українського дворянства вимагали повернення старого гетьманського ладу, відновлення козацького війська, боролись за свої станові інтереси нарівні з російським дворянством.

В цей період у середовищі освіченого українського дворянства пробудився інтерес до історичного минулого народу, його побуту, звичаїв і обрядів, мистецьких здобутків. На Лівобережжі з ініціативи старшини виник широкий рух за вивчення історії козацької України. Розпочалося збирання історичних матеріалів – літописів, хронік, грамот, інших державних документів, їх осмислення через призму національних почуттів. Поступово формувалася українська національна ідея. З-поміж ентузіастів збирання історичної спадщини вирізнялися *О. Безбородько, В. Рубан, М. Туманський, О. Мартос* та ін. На основі опрацьованих матеріалів і документів з'явилися загальні праці з історії України, зокрема **«Історія Малої Росії» (ч. 1, 1822 р.)**

Д. Бантиша-Каменського. Ф. Туманський зібрав та опублікував деякі документи до історії козащини і видав **«Літопис» Г.Габ'янки.**

В першій чверті XIX ст., коли серед української інтелігенції посилювалася ідея національного пробудження, вийшов друком відомий історичний анонімний твір **«Історія Русі» (1846 р.)**. Історичні дослідження привернули увагу освічених верств українського дворянства до життя народу, його побуту, звичаїв, традицій, обрядів. Саме цим пояснюється поява у Петербурзі **«Опису весільних українських простонародних обрядів» (1777 р.)** *Г. Калиновського*, який започаткував українську етнографію.

Згодом були опубліковані три збірки народних пісень *М. Максимовича*, в майбутньому першого ректора Київського університету, видатного дослідника української історії, словесності та фольклору: **«Малоросійські пісні» (1827 р.)** та **«Українські народні пісні» (1834 р.)** видані в Москві, а **«Збірник українських пісень»** – у Києві (1849 р.) .

В добу дворянського українського відродження на початку XIX ст. зацікавлення німецькою класичною філософією помітно зросло. Одним із перших українських вчених, які познайомилися з творами І. Канта, був

П. Лодій із Закарпаття.

Національне відродження в літературі пов'язане з творчістю

І. Котляревського, автора поеми **«Енеїда»**—першого твору нової української літератури, написаного народною мовою. На основі глибокого знання побуту та фольклору письменник створив літературний шедевр, що привертав увагу громадськості до історичного минулого українського народу, надихав оптимізмом в умовах колоніального поневолення.

Разом з *Г. Квіткою-Основ'яненком* в літературу приходять українські письменники та поети-романтики *Є. Гребінка*, *Л. Боровиковський*,

М. Костомаров, *А. Метлинський*, *М. Шашкевич*, *Т. Шевченко* та ін. У творах вони на перший план висувають духовне життя людини, оспівують героя-козака— мужнього захисника батьківщини, народного співця-кобзаря – виразника дум і прагнень українців, наповнюють літературу патріотичним

духом. Саме романтики визнали українську мову першорядним чинником розвитку української національної культури.

В історії українського відродження важлива роль належала **«Украинскому вестнику»**—це був перший в Україні науковий і літературно-художній журнал.

Пізніше в Харкові з'явилися видання у формі альманахів і збірників: **«Украинский альманах» (1831 р.), «Утренняя звезда» (1838 р.), «Запорожская старина» (1833–1838 рр.), «Украинский сборник» (1838–1841 рр.)**. На їх шпальтах друкувалися твори *І. Котляревського, Є. Гребінки,*

П. Гулака-Артемовського, а також історичні перекази, українські думи, народні пісні. Всі періодичні видання в Україні виходили російською мовою. Лише 1841 р. Є. Гребінці пощастило видати у Петербурзі українською мовою літературний альманах **«Ластівка»**. На його сторінках вперше були надруковані твори Т. Шевченка, І. Котляревського, Л. Боровиковського, В. Забіли, О. Афанасьєва-Чужбинського, а також цінні зразки усної народної творчості.

Важлива роль у національно-культурному відродженні українського народу належало світському театрові, організаційне оформлення якого відбулося наприкінці XVIII–початку XIX ст. Новий тип українського театру пов'язаний з діяльністю так званого кріпацького театру, що був своєрідною ланкою на шляху переходу від шкільного до світського театру. Найвідомішим вважався театр поміщика Трощинського в с. Кобинці на Полтавщині, що здобув славу **«Нових Атен»**. Популярними на той час були трупи акторів-кріпаків поміщика Гавриленка в с. Озерки на Полтавщині та у с. Качанівка Чернігівської губернії. Театральні трупи також існували в Харкові, Полтаві, Ніжині, Києві, Одесі.

Підвалини українського професійного театру були закладені в Харкові та Полтаві – важливих на той час центрах театрального життя України. В 1808 р. після тривалої перерви поновилася робота Харківського театру, директором, режисером і актором якого 1812 р. став *Г. Квітка-Основ'яненко*. До складу

професійної трупи театру входили такі талановиті актори – М. *Щепкін*, Т. *Пряженковська*. Очолив Полтавський театр *І. Котляревський*.

Паростки національно-культурного відродження у дворянський період з'явилися також на ниві архітектури, образотворчого мистецтва і музичної культури.

Архітектурне мистецтво України цієї доби звільнялося від чужих впливів і продовжувало утверджувати самобутність. В архітектурних спорудах панівні позиції посідав класичний стиль. На початку XIX ст. його замінив новий стильовий напрям – **ампір**.

З поміж видатних українських архітекторів того часу вирізнявся

А. Меленський, котрий упродовж 30 років був головним архітектором Києва. Він спорудив і перебудував у місті чимало будівель, зокрема корпус духовної академії, Миколаївську церкву-ротонду на Аскольдовій могилі, будинок першого міського театру тощо.

Українська скульптура кінця XVIII – першої половини XIX ст. розвивалась під впливом класицизму.

Тарас Григорович Шевченко був одним із найвидатніших майстрів українського образотворчого мистецтва, він одним із перших правдиво змалював життя і побут селян, **«Селянська родина», 1843 р.** У 1844 р. вийшов перший випуск серії офортів **«Живописна Україна»**, яку художник задумав як періодичне видання про історію, народний побут, звичаї, природу, історичні пам'ятки.

На першу половину XIX ст. припадає зародження української національної музики. Виходять у світ перші збірки народних пісень—**«Українські мелодії» (1831 р.) М. Маркевича, «Пісні польські й руські галицького народу» у двох томах (1833 р.) В. Залеського, «Голоси українських пісень», збірка зібрана і видана М. Максимовичем (1834 р.)**.

Отже, все це засвідчує, що ідеї національного відродження проникали в усі сфери духовної культури українського народу.

12.3. Народницький період національно-культурного відродження.

Народницький період національно-культурного відродження (1840– 1880 рр.) знаменний тим, що саме у цей час в середовищі передової демократично налаштованої інтелігенції викристалізовувалася концепція про Україну як «етнічну національність».

Народницька доба українського відродження надзвичайно важлива на шляху подальшого національно-культурного зростання України її можна поділити на два періоди: **романтичний** – діяльність членів Кирило-Мефодіївського братства (50-ті роки XIX ст.); **позитивістський** – культурно-просвітницька діяльність членів «Старої громади» (60–80-ті роки XIX ст.).

В 30–50-х роках XIX ст. у багатьох країнах Європи (Франція, Німеччина, Швейцарія, Польща, Австро-Угорщина) почалася нова хвиля революційного піднесення. Серед інтелігентських кіл постійно зростав інтерес до історії свого народу. У сфері національного життя зароджувалися ідеї визволення народів з-під чужої влади та створення власної держави.

Навколо Київського університету, відкритого 1834 р., згуртувалася група молодих талановитих романтиків, які виявляли великий інтерес не лише до історії, народознавства, літератури, а й до майбутнього українського народу. В середовищі романтиків особлива роль належала професорові університету М. Костомарову, письменнику, історикові й етнографу П. Кулішу, відомим у майбутньому культурним діячам України В. Білозерському і М. Гулаку, етнографу П. Марковичу. В грудні 1845 р. під проводом Миколи Гулака (1822-1899 р.) і Миколи Костомарова (1817-1885 рр.) вони заснували політичну таємну організацію «**Кирило-Мефодіївське братство**», до складу якої належало 12 активних членів та кілька десятків співчуваючих. У квітні 1846 р. до товариства увійшов Т. Шевченко. Впродовж 14 місяців його учасники кілька разів збиралися на філософські та політичні дискусії. Їхні думки про суспільний розвиток і долю України найсконцентрованіше викладені у «**Книзі буття українського народу**» («**Закон Божий**»)– політичному маніфесті братства.

Члени Кирило-Мефодіївського братства виробили ідеологію українсько-слов'янського відродження, яка стала панівною у середовищі української інтелігенції 40–50-х років XIX ст. На їхню думку, всі слов'янські народи мають право вільно розвивати власну культуру, вони прагнуть утворити слов'янську федерацію з демократичними інститутами, аналогічними до тих, що є у Сполучених Штатах. Столицею федерації мав стати Київ.

Братство мало на меті перебудувати тогочасні суспільні відносини в Україні на засадах християнства, виступало за ліквідацію кріпацтва, поширення освіти та здобуття Україною національного суверенітету в межах слов'янської конфедерації. Однак за короткий час існування воно не змогло реалізувати цих задумів. У 1847 р. товариство було розгромлено, а його члени заарештовані.

В середовищі народних мас першими будителями національної самосвідомості виступили студенти Київського університету. Наприкінці 50-х років XIX ст. вони створили таємний гурток «хлопоманів». Його учасники

(*В. Антонович, П. Житецький, П. Чубинський, Б. Познанський, Т. Рильський, А. Свидницький та ін.*) вирішили зблизитися з селянством, щоб обстоювати його соціальні інтереси і виховувати свідомі патріотичні почуття незалежності українського народу.

Вони вирішили розпочати здійснення цих задумів із поширення освіти серед українських селян, піднесення їх національної та суспільно-політичної свідомості.

Наприкінці 50-х–початку 60-х років в Україні почала формуватися народницька ідеологія, що поширилась у середовищі освіченої молоді.

Молода українська різночинська інтелігенція, перебуваючи під впливом цих ідей, створює товариства – так звані громади, головним завданням яких стало поширення освіти. Перша «**Українська громада**» виникла в Києві, очолена молодим істориком *В. Антоновичем*.

За прикладом київської подібні організації виникли в 60-х роках XIX ст. у Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі та інших містах. Усіх членів громади об'єднувала спільна національна українська ідея, яка розвивалась на демократичному ґрунті: віра в можливість досягнення національного самовизначення, любов до України, повага до українського народу, гордість за надбання його духовної культури.

Громадівські організації створювали в Україні мережу недільних шкіл з українською мовою навчання, видавали підручники української мови, збирали та публікували кращі зразки народної творчості.

Культурно-освітня діяльність громад викликала глибоке занепокоєння урядових кіл царської Росії, оскільки видання книжок і викладання українською мовою в недільних школах означало зміцнення національних основ духовного життя в Україні. Почався відкритий наступ царизму на національні права українського народу. В 1862 р. недільні школи були закриті.

12.4. Модерністський період національно-культурного відродження та його характерні риси.

Модерністський період національно-культурного відродження в Україні охоплює 1890-1914 рр. Цей 25-річний період в історії духовної культури України ознаменувався вагомими досягненнями на шляху формування нової української людини та її самостійницьких прагнень, започаткував нову добу в історії модерного українства— добу національно-визвольних змагань за незалежну Українську державу.

Характерними рисами модерністського періоду національно-культурного відродження були:

1. Виникнення політичних партій на Заході та Сході України, які стали провідниками національного відродження. У програмах вони проголошували політичні гасла— створення незалежної Української держави.

2. Проникнення ідей відродження в широкі народні маси і формування на цій основі нового типу українського інтелігента – патріота України.
3. На суспільно-політичній арені України у цей період з'являється плеяда видатних політичних і культурних діячів України, провідне місце серед яких посідають І.Франко, М.Грушевський, Ю.Бачинський, М.Міхновський та ін. їхня творчість і суспільно-політична діяльність пронизана українською національною ідеєю.
4. Модерністський період національно-культурного відродження характерний плідним розвитком науки, літератури, драматургії, преси і публіцистики на землях Західної України, а на Сході України – копіткою і наполегливою виховною працею українського театру, який став виразником національних настроїв і почуттів народу України.

Наприкінці 80-х років XIX ст. під впливом М. Драгоманова закладалися організаційні основи Українсько-руської радикальної партії, яку 1890 р. очолили І. Франко та М. Павлик. її кінцева політична мета – проголошення незалежності України. Єдиним вагомим досягненням цього періоду був дозвіл на відкриття 1894 р. у Львівському університеті кафедри історії народів східної Європи, яку очолив М. Грушевський, започаткувавши викладання історії України.

У 90-х роках в Україні виникло нове політичне об'єднання—**«Національно-демократична партія»**. Вона стала провідником політичного життя народу, висунувши програмне завдання, «щоб увесь український народ з'єднався в одноцілий національний організм». У 90-х роках XIX ст. спостерігається активізація політичного життя і на Сході України, де виникають перші політичні організації, що висувають вимогу боротися за незалежну Українську державу.

Харківський адвокат *Микола Міхновський* 1900 р. опублікував брошуру «Самостійна Україна», де була чітко сформульована державницька ідея «незалежності України від Росії».

Ідеї національного відродження у модерністський період його розвитку проникали в усі сфери духовної культури. Плідно розвивалися наукові знання. Серед відомих вчених –професор *О. Лянунов*, який впродовж 17 років очолював кафедру механіки Харківського університету.

На межі XIX-XX ст. відбувалося творення духовних цінностей у літературі, мистецтві, архітектурі, науці.

Незважаючи на утиски царизму, бурхливо розвивалась українська література.

Романтизм як художній стиль у літературі поступово занепадав, письменники звернулися до нового літературного напрямку –**реалізму**.

Одним із перших українських письменників-реалістів був *Іван Нечуй-Левицький*, який створив новаторські форми прози, змалював широку панораму соціального буття. Увагу митця привертала волелюбна вдача народу, його непримиренність до неправди і зла, здатність постояти за себе. Ці ідеї надзвичайно виразно прозвучали у таких творах письменника, як «**Микола Джеря**», «**Бурлачка**», «**Кайдашева сім'я**» та ін.

Поруч з реалізмом у літературі утверджувався новий художній метод – **модернізм**. Його прихильники виступали проти звернення до реалістичних побутових описів, проти захоплення деталізацією робітничою тематикою і проголосили аполітичне гасло «чисте» мистецтво. Культура модернізму спиралась на психологізм, зосереджувалась на внутрішньому світі людини та суб'єктивних враженнях героя. Найяскравіше цей підхід простежується у творчості неоромантиків *Михайла Коцюбинського та Лесі Українки*. Ці митці створили особливий художній світ, що поєднує реальне і міфічне, свідоме і підсвідоме, високий ідеал і похмуру дійсність.

Творча еволюція *М. Коцюбинського* зробила його найкращим представником українського імпресіонізму. Письменник прагнув до створення ефекту єдності словесних, музичних і кольорових асоціацій (**новели «Лялечка», «Цвіт яблуні», «Intermezzo» тощо.**). До кращих зразків світової літератури належать його новели **«Сон», «На острові»,** новаторська повість-балада **«Тіні забутих предків».**

На ниві національно-культурного відродження плідно працював професійний український театр, основоположником якого вважають *Марка Кропивницького* – талановитого драматурга, режисера й актора. Він дотримувався переважно традицій «етнографічної драми» (**«Дай серцю волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Дві сім'ї», «Олеся», «Титарівна»**). Поряд з Марком Кропивницьким працював *Михайло Старицький*, автор драматичних творів, пройнятих національним колоритом (**«Циганка Аза», «Ой не ходи, Грицю», «Не судилося», «За двома зайцями»**).

На новий шлях вивів українську драматургію *Іван Карпенко-Карий (Тобілевич)* – автор драматичних творів, присвячених аналізу соціальної, історичної та інтелектуально-філософської проблематики (**«Безталанна», «Суєта», «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Сава Чалий»**). У драматичному мистецтві працювали й інші письменники: **Панас Мирний, Б.Грінченко, І.Франко, Леся Українка.** Формувати національну самосвідомість українців допомагало образотворче мистецтво, провідне місце в якому належить українській національній школі пейзажного живопису. Творці пейзажного жанру представляли всі райони України, змальовуючи у тісному єднанні з природою людину та її трудові будні (**«Сінокос» В.Орловського, «Село взимку» П.Левченка. «Козача левада» С.Васильківського**).

Творчість діячів духовної культури України модерністського періоду національно-культурного відродження доходила до української громадськості зі

значним запізненням або не доходила зовсім внаслідок несприятливих суспільних умов.

Запитання для самоконтролю

1. В чому сутність політичної та культурно-освітньої програми Кирило-Мефодіївського братства?
2. Що можна сказати за недільні школи?
3. Коли і де було засновано першу просвіту?
4. Назвіть характерні риси модерністського періоду національно-культурного відродження.

Тема 13. Українська культура ХХ століття.

13.1. Культура і духовне життя в Україні у ХХ столітті.Роки Української національної революції 1917–1920 рр. були важливим етапом у відродженні національної культури. Це був період розвитку національної школи та освіти, що відіграв значну роль у вихованні нового покоління.

У листопаді 1918 р. була заснована Всеукраїнська академія наук (ВУАН), першим президентом якої став відомий український геохімік Володимир Вернадський.

З 1923 р. починається хвиля так званої «**українізації**». Зміст українізації полягав в обов'язковому вивченні української мови у школах, технікумах, вищих навчальних закладах, введення її у державних та громадських установах, ведення діловодства українською мовою. Програму українізації розробив народний комісар освіти – *О. Шумський*, проведення українізації очолив його наступник – *М.Скрипник*.

У середині 20-х рр. в Україну з еміграції повернулася частина культурних діячів на чолі з М. Грушевським, які розпочали творити в нових політичних умовах нову

національну культуру. Нестійкі досягнення культури в Україні доби українізації були перервані голодомором та погромом української інтелігенції, який розпочався арештом у липні 1929 р. 5 тис. членів вигаданої ДПУ підпільної організації «Спілка Визволення України» (СВУ). В 1930 р.

У Харкові відбувся суд над 45 керівниками СВУ – видатними українськими вченими, активними діячами національного відродження:

С. Сфремовим, В. Чехівським, А. Ніковським, М. Слабченком, Й. Гермайзе, Л. Старицькою-Черняхівською та іншими. Їх звинувачували у змові для захоплення влади, у націоналізмі, роздуванні національної ворожнечі. Процес СВУ мав політичне завдання – обґрунтувати переслідування потенційної національної опозиції і скомпрометувати політику українізації та підготувати ґрунт для масового терору.

У лютому 1931 р. розпочалися нові арешти української інтелігенції, яким інкримінували створення т. зв. **Українського національного центру** на чолі з *М. Грушевським та В. Голубовичем.* Більшість звинувачених були засуджені та відправлені до таборів ГУЛАГу, а самого М. Грушевського вислали з України в Москву, взяли під домашній арешт. У 1934 р. він помер за загадкових обставин.

Упродовж тридцятих років в Україні органами ДПУ-НКВД було відкрито близько 100 різних «націоналістичних» організацій та груп.

Засуджених направляли до концтаборів Півночі, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану. Третина депортованих помирала в перші місяці ув'язнення. Нерідко застосовувалася вища міра покарання.

Внаслідок цього розгромлені та фактично ліквідовані ВУАН і УАПЦ.

Тільки упродовж 1932–1933 рр. кількість наукових працівників України зменшилася на 1649 чоловік.

У 1938 – 1939 рр. були ліквідовані адміністративні утворення, школи та інші заклади національних меншин в УРСР. Значно скоротилася також кількість україномовних видань. Сталінський наступ на українську культуру у 30-х рр.

ввійшов вісторію під назвою **«Розстріляне відродження»**. Це був розгром цілогопокоління української інтелігенції.

У роки війни з фашизмом (1941 – 1945) з’явилися патріотичні вірші *М. Рильського, П. Тичини, Л. Первомайського, А. Малишка*. Особлиовеликої популярності набув вірш *В. Сосюри «Любіть Україну»*.

Наприкінці 1950-на початку 1960-х рр. українська інтелігенціяу зв’язку з розрекламованою кампанією «десталінізації» все більшепочинає піднімати національні проблеми, пов’язані з русифікацією,із занепадом української науки, літератури, історії, мистецтва.

Національно-культурне відродження з кінця 50-х рр. ХХ ст.продовжила нова молода генерація українських культурних діячів—**«шістедесятників»**.

Шістдесятники – поети, письменники, публіцисти, літературознавці, художники були представлені відомими іменами: *Микола Вінграновський, Іван Дзюба, Євген Гуцало, Ліна Костенко, Валентин Симоненко, Євген Сверстюк, В’ячеслав Чорновіл*, який наприкінці 80-х рр. став лідером Народного руху України. Своєю активною позицією і творчістю вони протестували протиивтручання партії в справи літератури та мистецтва, боролись засправжні духовні цінності, людську гідність.

13.2. Культурне піднесення 20-х років. Про якісні зміни в культурному житті України за умов розбудови української державності засвідчує динаміка розвитку національної освіти. Вже в березні 1917 р. була відкрита українська гімназія в Києві, консерваторія в Харкові, сільськогосподарський інститут в Одесі.

Загальне піднесення національної культури було тісно пов’язане з розвитком літератури. Новій українській поезії того часу були притаманні романтичні настрої. Виходять поетичні збірки *В.Чумака(«Заспів»)*,*В.Сосюри(«Червона зима»)*,*І.Кулика(«Мої коломийки»)*. На творчості українських літераторів 1917–1921 рр. позначився вплив європейського модернізму. Зокрема, тяжіння

до нього було характерним для творчості поета, театрознавця, перекладача М.Вороного. Модерністичні традиції в таких формах, як футуризм та символізм, помітні у творчості поетів *Д.Загули, О.Слісаренка, М.Терещенка*.

Особливе місце у розгортанні культурного відродження належало неформальній літературній київській групі **«неокласиків»**. Вони намагалися позбавити українську поезію сентименталізму й поверхневості, понад усе ставили в літературі професіоналізм. Ідейним натхненником групи «неокласиків» був *М.Зеров* – поет, критик, професор. До цієї групи належали також *М.Драй-Хмара, П.Филипович, О.Бургардт, М.Рильський*. Доля їх склалася трагічно, хист кожного так і не розкрився до кінця.

Плідно розвивалось театральне мистецтво. Етапним у розвитку українського театру став 1918 р., коли у Києві утворилися три театри:

- Державний драматичний (у березні 1919 р. перейменований у Перший український театр Радянської республіки ім. Т.Шевченка);
- Державний народний (з 1922 р. – Український драматичний театр ім. М.Заньковецької);

- «Молодий театр» (з 1922 р. – модерний український театр **«Березіль»**).

Основу репертуару театру становила класична драматургія. Але з'явилися цілком нові за духом і формою драматичні твори: **«Фея гіркої мигдалю»**

І.Кочерги; **«До третіх півнів»** *Я.Мамонтова*; **«97»** **«Народний Малахій»**, **«Мина Мазайло»**, **«Патетична соната»** та інші драми *М.Куліша*.

Особливо великою популярністю користувалися драматичний театр

ім. І.Франка на чолі з *Г.Юрою* і театр **«Березіль»** на чолі з *Лесем Курбасом*.

В 20-ті роки значно поживався новаторський пошук у галузі образотворчого мистецтва. Друга половина 20-х років стала піком популярності визначного українського живописця-монументаліста і педагога, одного з основоположників українського монументального мистецтва, професора Київського художнього інституту *М.Л.Бойчука* (1882–1937). Відстоюючи власну концепцію живопису,

художник у своїй творчості поєднував традиції давнього візантійського мистецтва з елементами українського народного орнаменту, мозаїки і фрески періоду княжої доби та іконопису XVII–XVIII ст. М. Бойчук мав численних учнів і послідовників, створив цілу школу художників-монументалістів, так званих бойчукістів (*Т. Бойчук, К. Гвоздик, А. Іванова, С. Колос, О. Мизін, та інші*). За радянських часів він разом з учнями брав участь у так званій «монументальній пропаганді». Під його керівництвом виконано розписи Луцьких казарм у Києві (1919), санаторію ім. ВУЦВК в Хаджибеївському лимані в Одесі (1928), Червонозаводського театру в Харкові.

Інтенсивними новаторськими пошуками в 20–30-х роках позначена українська музика. У 1923–1928 рр. діяло республіканське музичне товариство ім. М. Леонтовича, яке певний час зберігало своєрідну автономію. Навколо товариства гуртувалися композитори-новатори. Вони орієнтувалися на поєднання національних традицій і досягнень європейської музичної культури. Напрямок модернізму в українській музиці репрезентував композитор Б. Лятошинський, створивши у європейському стилі оперу «**Золотий обруч**» (1930). Новаторські тенденції виявилися у творчості композитора *М. Вериківського* – автора першого українського балету «**Пан Каньовський**» (1930).

Проте культурне піднесення в Радянській Україні майже припиняється у 1932–1933 рр., відомих як час «розстріляного відродження», коли розпочинається масове знищення талановитих діячів української літератури, мистецтва, науки. Навіть талановиті радянські письменники, поети, художники, режисери, які дебютували у 30-ті роки, змушені були орієнтуватися на пересічні ідеологічні стандарти і художні прийоми.

13.3. Діячі української культури в еміграції. Невід'ємну складову частину процесу національно-культурного відродження становить творчість представників української еміграції.

Високохудожню спадщину залишив відомий поет, есеїст, критик і публіцист Є. Маланюк, чий художньо-естетичні принципи формувалися в період втрати Української державності. Поразку УНР він сприйняв як «національну трагедію». Аналізуючи причини цих подій, митець звертався до визначення ролі національно свідомої особистості в українській історії; його поезія сповнена історико-філософських роздумів про долю народу, призначення людини в добу політичних і соціальних потрясінь. У вірші «Доба» (1940 р.) поет наголошує, що запорукою відродження України є активність, воля і наполегливість народу, вміння не лише досягти, а й зберегти свободу. Є.Маланюк – самобутній національний поет і стиліст.

Серед письменників, які викривали тоталітарну систему нищення особи, привертає увагу творчість *І. Багряного*. Був репресований 1932 р., а 1945 р. емігрував за кордон. Його романи «Звіролови» (1944 р.; перевиданий 1947 р. під назвою «Тигролови») і «Сад Гетсиманський» (1950 р.) розкрили перед світом національну трагедію поневоленого в центрі Європи народу. Твори написані на документальному матеріалі й особистих переживаннях автора, для них характерний глибокий філософсько-художній аналіз світоглядних і моральних засад антилюдяної державної політики.

Світового визнання набула творчість скульптура *О.Архипенка*, який 1908 р. емігрував до Франції. З його ім'ям пов'язаний розвиток скульптурної пластики ХХ ст. («Ступаюча жінка», 1912 р.; «Постать», 1920 р.).

З-поміж відомих українських скульпторів слід згадати

М. Черешньовського, котрий створив пам'ятники Лесі Українці в Клівленді (США) і Торонто (Канада); *Лео Моля* (Л. Молодожанина, нар. 1915 р.), автора пам'ятників Т.Шевченкові у Вашингтоні (1964 р.) та Буенос-Айресі (1971 р.).

Світовим визнанням користується творча спадщина графіка, живописця, мистецтвознавця *Я. Гніздовського*, який з 1949 р. жив у США. Широко відомі його графічні твори «Соняшник»(1962 р.), портрет *М.Скрипника* (1971 р.),

живописні – «Пшеничний лан» (1960 р.), «Селянський хліб» (1981 р.) та ін. Виставка його творів 1990 р. експонувалася у Києві.

В розвиток музичної культури значний внесок зробив композитор

А. Рудницький. Випускник Берлінської консерваторії, він прокладав модерністський напрям в українській музиці. В 1938 р. емігрував у США, здобув визнання як диригент оперних, симфонічних оркестрів і хорів у Нью-Йорку, Філадельфії, Торонто. В його творчій спадщині – опери «Довбуш» (1938 р.), «Анна Ярославна» (1967 р.), «Княгиня Ольга» (1968 р.), кантати, симфонії. Йому належать теоретичні праці «Українська музика» (1963 р.), «Про музику і музик» (1960 р.).

З усіх форм культурного розвитку поза кордонами України, мабуть, найуспішніше і творчо виявила себе українська вища школа. В умовах денационалізації на батьківщині вона виконувала велике і важке завдання виховання національних інтелектуальних кадрів, які могли б зберегти національну традицію, продовжити розбудову української культури.

Першою українською вищою школою за кордоном був створений у Відні 1921 р. Український вільний університет. Його засновником став Союз українських журналістів і письменників, а співзасновниками – М. Грушевський та видатний учений-юрист С. Дністрянський. Восени 1921 р. університет був перенесений до Праги, де проіснував до 1939 р., а після Другої світової війни відновив діяльність у Мюнхені. Першим ректором став мовознавець та історик літератури О. Колесса.

Другою за часом заснування (1922 р.) була Українська господарська академія в Подєбрадах (Чехословаччина). Вона мала три факультети: агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний, інженерний. Ректором її був І. Шовгенів.

У 1932 р. на цій основі було створено Український технічно-господарський інститут позаочного навчання. У 20-30-х роках у Празі працював Український

високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова, в якому готували вчителів для початкових шкіл і позашкільної освіти.

У 1923 р. група професорів філософського факультету Українського вільного університету – *Д. Антонович, Д. Дорошенко, О. Колесса,*

В. Щербаківський заснували Українське історико-філологічне товариство.

Важливим культурним центром української еміграції був Український науковий інститут у Берліні, заснований 1926 р. Першим ректором інституту став відомий український історик *Д. Дорошенко*, а з 1932 р. і до Другої світової війни філософ та історик культури *І. Мірчук*.

Після Другої світової війни центр науково-культурного життя української діаспори перемістився до Північної Америки – Канади та США. Завдяки активній діяльності української громади вже 1945 р. у Саскатунському університеті (Канада) було запроваджено викладання української мови, літератури, історії.

Отже, впродовж століть український етнос розвивався у несприятливих умовах. Імперські та тоталітарні режими економічно, соціально, морально-психологічно сприяли поширенню комплексу культурної неповноцінності української нації або безпосередньо руйнували її культурні структури. Проте культура засвідчила свою міцність. Творчі сили народу не вичерпалися, а культура, створена в еміграції, стала підтвердженням життєдайності творчого генія народу.

Запитання для самоконтролю

1. В чому суть політики українізації та які її наслідки?
2. Яким чином після 1917 р. було втрачено для України величезний інтелектуальний потенціал?
3. Які настрої були притаманні новій українській поезії того часу?
4. В якому році був створений модерний український театр «Березіль»?
5. Охарактеризуйте значення діяльності шістдесятників.
6. Назвіть основні культурні центри української діаспори.

Використані джерела

Підручники та навчальні посібники

1. Абрамович С.Д., Чікарьова М.Ю. Світова та українська культура: Навч. посіб. – Л.: Світ, 2004.
2. Абрамович С.Д., Тілло М.С., Чікарьова М.Ю. Культурологія: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2005.
3. Балух В.О. Візантиністка: Курс лекцій. – Чернівці: Книги ХХІ ст., 2005.
4. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму: Курс лекцій. – Чернівці: Книги ХХІ ст., 2005.
5. Багацький В.В. Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ ст.: Навч. посіб./ В.В.Багацький, Л.І. Кормич. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Кондор, 2007.
6. Гатальська С.М. Філософія культури: Підручник. – К.: Либідь, 2005.
7. Естетика: Підручник /Л.Т.Левчук, В.І.Панченко, О.І.Оніщенко, Д.Ю.Кучерюк; За заг. ред. Л.Т.Левчук. – К.: Вища школа, 2006.
8. Етика. Естетика. Навч. посіб. /І.Є.Волошко, Р.М.Вечірко, Т.С.Піт якова та ін. – К.: КНЕУ, 2007.
9. Європейська та українська культура в нарисах: Навчальний посібник/ за ред. І.З. Цехмістро та ін. – К.: ЦНД, 2003.
10. Исламгалиева С.К., Халин К.Е., Бабаян Г.В. Культурология. Курс лекций: Учебное пособие для вузов. – М.: Издательство «Экзамен», 2005.
11. Кармин А.С., Новикова Е.С. Культурология. – СПб: Питер, 2004.
12. Кубрак О.В. Етика ділового та повсякденного спілкування: Навч. посібник. – К.: Університет. Книги, 2003.
13. Культурологія: Навчальний посібник/ за ред. А.Г.Банакурського, Г.С.Краснопутського, Л.Л.Сауленка. – К.: Професіонал, 2005.

14. Культурологія: Навчальний посібник/ Т.Б.Гриценко, С.П.Гриценко, А.Ю.Кондратюк і ін. – К.: Центр навч. літератури, 2007.
15. Культурологія: Теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І.І.Тюрменко, О.Д.Горбула. – К.: Центр навч. літератури, 2004.
16. Левяш И.Я. Культурология. – М.: Айрис-пресс, 2004.
17. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник для студентів вузів/ Ред. А.В.Яртись, В.П.Мельник. 2-е вид., перероб. і допов. – Львів: Світ, 2005.
18. Леонтьева В.Н. Культуротворческий процесс: основания и начала. – Харьков, 2003.
19. Матвеева Л.Л. Культурология: Курс лекцій: Навч.посібник. – К.: Либідь, 2005.
20. Малахов В. Етика спілкування: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2006.
21. Нападиста В.Г. Історія етики в Україні (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.): Навч. посібник. – К.: Либідь, 2004.
22. Піча В.М. Культурология. – Львів, 2003.
23. Платонова Э.Е. Конспект лекций по культурологии. – М.: Айри- пресс, 2003.
24. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Культурология. – К., 2005.
25. Тофтул М.Г. Етика: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005.
26. Світова художня культура: Від первісного суспільства до початку середньовіччя: Навчальний посібник для педагог. Вузів/ О.П.Щолохова, С.В.Шип, О.Л.Шевнюк, О.М.Семашко. – К.: Вища школа, 2004.
27. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник/ За ред. М.М.Заковича. – К., 2006.
28. Чорненький Я.Я. Культурология. Теорія. Практика. Самостійна робота. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.
29. Шевнюк О.Л.Культурология: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2004.

30. Шейко В.М. Історія світової культури: Навч. посібник/ В.М.Шейко, О.А.Гаврюшенко, О.В.Кравченко; Наук. ред. В.М.Шейко. – К.: Кондор, 2006.
31. Шейко В.М. Історія української культури: Навч. посібник/ В.М.Шейко, Л.Г.Тишевська; Наук. ред. В.М.Шейко. – К.: Кондор, 2006.

Додаткова література

1. Азимов А. Древний Рим. – М., 2004.
2. Боряк О.О. Україна: етнокультурна мозаїка. – К.: Либідь. – 2006.
3. Васіна З. Український літопис вбрання. Т. 2. Книга-альбом. – К.: Мистецтво, 2003-2006.
4. Грант М. Цивілізація древнього Рима. – М., 2003.
5. Этьен Р. Юлий Цезарь/ Пер с фр. – М., 2003.
6. Ежов В. Мифы древнего Китая. – М., 2003.
7. Історія української культури. У 5-ти т. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII століть. Александрович В.С., Борисенко В.Й., Виврот Т.М. та ін. – К, 2003.
8. Історія української культури. У 5-ти т. Т. 4. Книга 2. Українська культура XIX століття. Бондар М.П., Загайкевич М.П., Пилипчук Р.Я. та ін. – К, 2005.
9. Історія української літератури XIX ст. Кн. 1/ За ред. Жулинського М.О. – К.: Либідь, 2005.

Культурологія [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр, денної форми навчання.

Комп'ютерний набір і верстка: С.В. Домальчук

Редактор:

С.В. Домальчук

Підп. до друку _____ 2023 р. Формат А4.

Папір офіс. Гарн. Таймс. Умов. друк. арк. 3,5

Обл. вид. арк. 3,4. Тираж 15 прим.

Інформаційно-видавничий відділ

Луцького національного технічного університету

43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75

Друк – ІВВ Луцького НТУ